

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ТОКСИКОЛОГІЧНОЇ ТА НЕОРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ

**ПИТАННЯ ЕТИКИ
ТА АСПЕКТИ ЇЇ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ У
ФАРМАЦІЇ**

Навчально-методичний посібник

Запоріжжя

2014

*Навчально-методичний посібник розглянуто та затверджено на
Центральній методичній Раді ЗДМУ
(протокол № 3 від 27.11.2014 року)*

Методичний посібник складений колективом Запорізького державного медичного університету: д. фарм. н., професором *Панасенко О. І.*, д. фарм. н., професором *Книшом Є. Г.*, д. фарм. н., проф. *Буряком В. П.*, к. фарм. н., доцентом *Кремзером О. А.*, к. фарм. н., доцентом *Мельником І. В.*, к. фарм. н., д. фарм. н., доцент *Парченко В. В.*, к. фарм. н., ст. викл. *Постол Н. А.*, к. фарм. н., ст. викл. *Кулішом С. М.*, к. фарм. н., ст. викл. *Гоцулею А. С.*, к. фарм. н., ст. викл. *Щербиною Р. О.*, к. фарм. н., асистентом *Сафоновим А. А.*, асистентом *Саліновим В. О.* під загальним керівництвом завідувача кафедри, д. фарм. н., професора *Панасенко О. І.*

Питання етики та аспекти її історичного розвитку у фармації :
навч.-метод. посіб. для студентів фар мац. ф-ту заоч. форми навчання
ПЗ5 (спеціальність «Фармація»). / О. І. Панасенко, Є. Г. Книш, В. В.
Парченко [та ін.]. – Запоріжжя : [ЗДМУ], 2014. – 85 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №1

Тема: Етика. Суть моралі. Поняття людської свідомості.

Форма проведення заняття: Семінар.

Актуальність теми

Багатоманітність нашого буття, його складність і нелінійність зумовлюють одвічний людський пошук гармонії та цілісності у численних буттєвих вимірах. Сьогодні одним з найактуальніших завдань є узгодження проблем, що постають на перетині принципово різних за своєю специфікою і призначенням природничих, суспільних, економічних наук з одного боку та етики з іншого. Під таким кутом зору актуальною є нова міждисциплінарна галузь - біоетика. Виникнувши відносно недавно, вона набуває все більшої значимості. Проблеми біоетики починають обговорюватися в інтелектуальних колах українського суспільства, проте вони ще недостатньо вивчені в науковій літературі. Це породжує складність аналізу біоетичних питань. Актуалізація принципу гуманізму спричинює нову філософсько-світоглядну парадигму, що передбачає жвавий науковий дискурс природознавства та гуманітарної сфери. Головне завдання, яке постало перед людством, – подолання конфлікту між натуралізмом і гуманізмом. У цьому контексті слухними є слова Джона Дьюї: “Коли наукова свідомість повністю дозріє до усвідомлення гуманітарних цінностей, буде порушений найбільший дуалізм, який нині обтяжує людство: між матеріальним, механічним і науковим, з одного боку, і моральним та ідеальним, з іншого”.

Подолання цього розриву є важливим, насамперед, з огляду на стрімкий розвиток науки, технологій. Етика, на противагу останнім, аргументує домінанту добра над злом, показує шлях у складних неоднозначних життєвих ситуаціях, орієнтує в бік позитивного. Особливістю моральних спонук є відчуття співпричетності до буття особистості, людства, природи. Отож, упродовж тисячоліть у філософсько-світоглядній традиції

мораль розглядалася як невід’ємний атрибут досягнення досконалості, добра. Історія численними прикладами засвідчує надзвичайну могутність і ефективність моральних регуляторів. І сьогодні в час активного розширення свого життєвого простору, людина виходить за межі пізнаного в науковій сфері. Але вона повинна залишатися у межах моральності. Науковий прогрес слід узгоджувати з аксіологічними, духовними домінантами.

Професійна діяльність майбутніх фармацевтичних працівників повинна базуватися на принципах етики та деонтології, оскільки від зазначених основ значною мірою залежить здоров’я та благополуччя людей, морально-психологічний клімат в суспільстві, що впливає на продуктивність праці. Без дотримання етичних норм неможливі політичні, економічні, культурні та сімейні відносини, оскільки існування людського суспільства вимагає необхідності зважати один на одного, дотримуватись певних обмежень в поведінці. У сучасних умовах ринкових відносин роль етики та деонтології особливо зросла тому, що володіння їх основами, використання їх в діловому спілкуванні з клієнтами, партнерами по бізнесу, посередниками, хворими і населенням, допомагає вижити підприємству, фірмі в конкурентному середовищі. Тому важливим для провізора є знання основ та принципів етики й деонтології.

Навчальні цілі

Знати: визначення поняття етики, основні етапи становлення етики як науки, визначення поняття моралі та взаємозв’язок моралі і духовності, основні концепції походження моралі та основні її функції, характеристику понять моральної свідомості.

Вміти: застосовувати етичні принципи, які формують теоретичну основу етичної науки, в практичній діяльності провізора.

Домашня робота студентів при підготовці до заняття

I. Запитання для контролю початкового рівня знань

1. Поняття етики. У чому практична цінність етичного знання? Види етики.
2. Основні етапи розвитку етики, деонтології та біоетики.
3. Етика в системі знань про мораль. Категорії етики.
4. Основні моменти зростання ролі етики на рубежі XX і XXI століть.
5. Поняття моралі. Мораль і духовність.
6. Основні концепції походження моралі.
7. Функції моралі.
8. Характеристика понять моральної свідомості.

II. Запитання для самоконтролю

1. Сутність, структура та функції моралі.
2. Генеза моралі.
3. Закономірності історичного розвитку моралі.
4. Поняття етики. Коло проблем дослідження етики.
5. Основні завдання етики як науки.
6. Основні етапи розвитку етики, деонтології та біоетики.
7. Модель Гіппократа.
8. Моральні принципи історичної моделі біоетики Парацельса.
9. Деонтологічна модель біоетики.
10. Біоетика та її принципи.
11. Принцип «не нашкодь» (модель Гіппократа)

Історично першою формою лікарської етики були моральні принципи лікування Гіппократа (460 - 377 рр. до н.е.), викладені ним в «Клятві», а також у книгах «Про закон», «Про лікарів» та ін. Гіппократа називають «батьком медицини». Ця характеристика не випадкова. Вона фіксує народження професійної лікарської етики.

У стародавніх культурах - вавілонської, єгипетської, іудейської, перської, індійської, грецької - вміння людини лікувати свідчило про її "божественну" обраність і визначала елітне, як правило, жрецьке положення у суспільстві.

Наприклад, перші вавілонські лікарі були жерцями, а основними засобами лікування були обряди і магія. Перший єгипетський лікар Імхотеп (2830 р. до н.е.) - жрець, який згодом був обожнений, а храм, побудований на його честь у Мемфісі, був одночасно і шпиталем, і медичною школою. Медична практика була виключним правом магів Персії і брахманів Стародавньої Індії. Дослідники припускають, що батько Гіппократа був одним з жерців Асклепія - бога медицини в давньогрецькій цивілізації.

Становлення грецької світської медицини було пов'язано не тільки із впливом раціонального знання і накопиченням досвіду лікування, але і з принципами демократичного життя міст-держав Стародавньої Греції. Освячені і необговорювані права лікуючих жерців поступово, але неминуче змінювалися моральними професійними гарантіями і зобов'язаннями лікарів перед пацієнтами. Так, у Клятві Гіппократа були вперше сформульовані і виписані обов'язки лікаря перед хворими, перед своїми колегами по ремеслу.

Гіппократ писав:

«Я засвідчую під присягою перед лікарями Аполлоном, Асклепієм, Гігієєю та Панацеєю, беручи у свідки всіх богів та богинь, і відповідно до моїх здібностей та мого розуміння даю таку клятву:

Цінувати нарівні зі своїми батьками того, хто навчив мене лікарської умілости;

Жити спільно з учителем, а при потребі — ділитися з ним своїми достатками;

Його нащадків вважати своїми братами, а вмілість, якою вони захочуть оволодіти, передавати їм безкорисливо і без письмової домовленості;

Знаннями, усними повчаннями, правилами, інструментами та всім іншим, що передбачено навчанням, ділитися зі своїми синами, синами мого вчителя та учнями, пов'язаними зобов'язаннями і клятвою, даною за законами лікарської професії, але тільки з ними й ні з ким більше;

Режим своїм хворим приписувати задля їх блага, відповідно до моїх знань і мого розуміння, утримуючись від завдання їм будь-якої шкоди;

Ніколи не приписувати нікому на його прохання смертельного засобу і не підказувати йому способу здійснення подібного задуму;

Точно так само не давати жодній жінці песарію для викликання абортів;

Зберігати непорочність способу свого життя і власної лікарської майстерності;

Ніколи не робити розтину у хворого навіть із явними ознаками кам'яної хвороби, а залишати виконання цієї операції практикуючому спеціалістові цієї справи;

До якого дому я б не прийшов - я зайду в нього лише задля блага хворого, будучи далеким від розпусних намірів і спокус, особливо - від любовних утіх із жінками й чоловіками, будь вони вільними чи рабами;

Про що б я не дізнався під час виконання свої професійних дій або окрім них, що б не побачив і не почув про дії людського життя, які не слід будь-коли розголошувати, я змовчу, вважаючи це таємницею;

Якщо я непохитно виконуватиму все, що засвідчив під присягою, нехай мені буде дано щастя в житті і в лікарській майстерності і слава у всіх людей на всі часи, але коли я зверну із праведної дороги або оскверню дану клятву, нехай моя доля стане для мене протилежною».

Практичне ставлення лікаря до хворого і до здорової людини, в першу чергу орієнтоване на турботу, допомогу, підтримку, безумовно є основною рисою професійної лікарської етики. Те, що згодом, у християнській моралі, стане ідеальною нормою ставлення людини до людини - "люби ближнього свого як самого себе", "любіть ворогів ваших" (Мф. 5,44) - в професійній лікарській етиці є реальним критерієм для вибору професії, і для визначення міри лікарського мистецтва.

Норми і принципи поведінки лікаря, визначені Гіппократом, є не просто відображенням специфічних відносин у конкретно-історичній епосі. Вони наповнені змістом, обумовленим цілями і завданнями лікування, незалежно від місця і часу їх реалізації. В результаті, дещо змінюючись, вони працюють і сьогодні, набуваючи в тому чи іншому етичному документі, будь то "Декларація", "Присяга" і т.п., свій стиль, особливу форму вираження.

Прикладом документа, створеного в режимі "моделі Гіппократа", є "Клятва російського лікаря", прийнята 4-й Конференцією Асоціації лікарів Росії в листопаді 1994 р.:

"Добровільно вступаючи в медичне співтовариство, я урочисто клянусь і даю письмове зобов'язання присвятити себе служінню життю інших людей, всіма професійними засобами прагнути продовжити його і зробити краще; здоров'я мого пацієнта завжди буде для мене найвищою нагородою.

Клянуся постійно вдосконалювати мої медичні пізнання і лікарську майстерність, віддати всі сили і знання охороні здоров'я людини, і ні за яких обставин я не тільки не використаю сам, але і нікому не дозволю використовувати їх на шкоду нормам гуманності.

Я клянуся, що ніколи не дозволю міркуванням особистого, релігійного, національного, расового, етнічного, політичного, економічного, соціального та іншого немедичного характеру встати між мною і моїм пацієнтом.

Клянуся негайно надавати невідкладну медичну допомогу кожному, хто її потребує, уважно, дбайливо, з повагою та неупереджено ставитися до своїх пацієнтів, зберігати секрети людей, які мені довірилися, навіть після їх смерті, звертатися, якщо цього вимагають інтереси лікування, за порадою до колег і самому ніколи не відмовляти їм ні в пораді, ні в безкорисливій допомозі, берегти і розвивати благородні традиції медичного співтовариства, на все життя зберегти вдячність і повагу до тих, хто навчив мене лікарському мистецтву.

Я зобов'язуюсь у всіх своїх діях керуватися етичним кодексом російського лікаря, етичними вимогами моєї асоціації, а також міжнародними нормами професійної етики, виключаючи невизнане Асоціацією лікарів Росії положення про допустимість пасивної евтаназії. Я даю цю клятву вільно і щиро. Я виконаю лікарський обов'язок по совісті і з гідністю."

Ту частину лікарської етики, що розглядає проблему взаємовідносин лікаря і пацієнта під кутом зору соціальних гарантій і професійних обов'язків медичного співтовариства, можна назвати «моделлю Гіппократа». Сукупність же рекомендацій, які приймає медичне співтовариство, усвідомлюючи свою особливу включеність у суспільне життя, є принципами, визначеними етикою Гіппократа. Мова йде про зобов'язання перед вчителями, колегами і учнями, про гарантії неспричинення шкоди, надання допомоги, прояву поваги, справедливості, про негативне ставлення до евтаназії, абортів, про відмову від інтимних зв'язків з пацієнтами, про турботу щодо користі хворого, про лікарську таємницю.

Серед перерахованих принципів основоположним для моделі Гіппократа є принцип «не нашкодь». В «Клятві» говориться: "Режим своїм хворим приписувати задля їх блага, відповідно до моїх (лікаря) знань і мого розуміння, утримуючись від завдання їм будь-якої шкоди і несправедливості" В культурно-історичному контексті етики Гіппократа принцип «не нашкодь» фокусує в собі громадянське кредо лікарського стану, ту початкову

професійну гарантію, яка може розглядатися як умова і підстава його визнання суспільством в цілому і кожною людиною, яка довіряє лікарю велику цінність - своє життя.

Принцип «роби благо» (модель Парацельса)

Принцип «роби благо» («чини добро») проголошує моральною нормою вчинення дій для блага пацієнта. Цей принцип вперше був сформульований Парацельсом. Основу цього етичного принципу лікування склали ідеї християнства про те, що любов до ближнього повинна проявлятися у добрих справах для нього. Християнська заповідь «люби ближнього свого як самого себе» (Мф. 5,44) у вченні Парацельса відносно до лікаря виражається в словах: «Сила лікаря - в його серці, робота його повинна керуватися Богом і освітлюватися природним світлом і досвідченістю; найважливіша основа ліків - любов».

«Модель Парацельса» - це така форма взаємодії медичного працівника з пацієнтом та його родичами, в якій моральні стосунки між ними є одним з головних елементів терапії. В моделі Парацельса провідне значення набуває врахування індивідуальних особливостей особистості пацієнта та встановлення довірливих відносин між лікарем (та іншими медичними працівниками) і пацієнтом.

«Благодіяння», «благодійність», «милосердя» є невід'ємною складовою взаємовідносин медичного працівника і пацієнта у відповідності з принципом «твори добро».

Принцип «роби благо» акцентує увагу медичного працівника на необхідності не просто уникнення шкоди, але активних дій щодо її запобігання і (або) виправлення. Метою медицини і охорони здоров'я стає не просто уникнення шкоди, а забезпечення блага пацієнтів.

Дотримання принципу «роби благо» може відбуватися по різному. В самій крайній формі - це обов'язкова самопожертва і граничний альтруїзм. Але вимагати від людини самопожертви у формі смерті заради будь-чого

аморально. Принцип слід розуміти також як моральний ідеал, а не моральне зобов'язання. Хоча слідування йому і заслуговує схвалення, але не можна вважати аморальним і засуджувати того, хто відмовляється робити добро іншому. Таким чином, обґрунтування цього принципу зводиться до непростого питання про те, чи можна і якщо так, то в яких випадках говорити про обов'язок робити добро?

У різних етичних теоріях обов'язок робити добро обґрунтовується по-різному. Утилітаристи вважають його безпосереднім наслідком принципу користі - роблячи добро, ми збільшуємо загальну кількість блага у світі. В етиці Канта ця вимога впливає із сформульованого ним вищого закону моральності: якщо ти хочеш, щоб робити добро іншим було загальною нормою і щоб інші робили тобі добро, роби і сам добро іншим. У відносинах з пацієнтами, згідно з етикою Гіппократа, лікар завжди виступає як представник благодійник, як людина, яка бажає пацієнтові тільки добра і робить його у відповідності зі своїми можливостями в максимальному ступені. В «Клятві» Гіппократа сказано: «Режим своїм хворим приписувати задля їх блага, відповідно до моїх (лікаря) знань і мого розуміння...».

Таким чином, взаємини медичного працівника і пацієнта у відповідності з моделлю Парацельса також як і в моделі Гіппократа, припускають провідну роль медика у вирішенні всіх питань, пов'язаних зі здоров'ям пацієнта.

Згідно з цією моделлю, повинні враховуватися емоційно-психологічні особливості особистості, а душевний контакт пацієнта з лікарем визнається необхідним елементом лікувального процесу. Вплив лікаря на хворого має бути «цілющим», заданим його здатністю і можливістю робити добро пацієнту, діяти задля його блага.

Принципи «не нашкодь» і «чини добро» щільно взаємопов'язані один з одним, тому в біоетиці останніми роками вони часто об'єднуються в один принцип - «чини добро і не заподіюй зла».

Деонтологічна модель біоетики

Термін "деонтологія" походить від грецького слова "deontos" - належне. "Деонтологічна модель лікарської етики - це сукупність "належних" правил, відповідних тій або іншій конкретній галузі медичної практики". Таке трактування деонтологічної моделі медичної етики професора філософії І. В. Силуянової, яка в свою чергу посилається на засновника радянської деонтології, професора хірургії М. М. Петрова.

Деонтологічна модель в радянській Росії з'являється в 40-х роках. Вона заповнює собою порожнечу, що утворилася після скасування у 1917 році християнської лікарської етики. Як розвивалася радянська медична наука без впливу лікарської етики, як в єдиних поняттях вивіреної наукової дисципліни, протягом одного покоління людей (близько 25 років) красномовно свідчить одне з правил професора М.М. Петрова в його роботі "Питання хірургічної деонтології". У цій роботі професор М. М. Петров одним з першорядних правил ставить наступне: «Хірургія для хворих, а не хворі для хірургії». Отже, існувала й інша зворотна позиція радянського лікаря-хірурга. Як вона з'явилася?

«Найкраща у світі» радянська держава повинна була мати найкращі основи свого існування. В тому числі і наука зобов'язана була стати найпередовішою і найпрогресивнішою, що безпосередньо пов'язано з темпами освоєння певних дослідницьких напрямів і за рахунок цього має зрости "сукупне наукове радянське знання". В науці способом придбання знання є постановка експериментів, результати яких складають науковий досвід. А досвід, як відомо, "син помилок важких" і медична наука тут не є винятком. Помилка в медицині завжди пов'язана з конкретною долею певної людської особистості, тобто хворого. Чи могла в такому випадку нова радянська медична наука керуватися старими етичними моделями? Очевидно, що ні.

Модель Гіппократа з його "мерзенне смиренним" принципом "не нашкодь" розглядалася як безглузде топтання на місці, що не дає

експериментальній науці ніякого простору діяльності, так як прагне звести ризик лікарської помилки до мінімуму хоч і в інтересах хворого.

Модель Парацельса з його патерналізмом хоч і дозволяє якийсь експеримент, але у занадто вузьких рамках, ретельного медичного розбирання кожного конкретного клінічного випадку, що не відповідає потребам "нового часу". До того ж принцип "чини добро" розуміється у дуже широких межах понять "добра" і "зла". Настільки широких, що вміститися в них може ціле людство, а окремі особистості в них губляться, як піщинка в океані. Таким чином, в радянській медичній науці з раннього періоду її існування відсутня етика як єдина система. Кожен лікар керується власним поняттям моральності і моралі в своїй діяльності. Цього виявляється недостатньо, і особливо гостро проявляється недолік етики саме в хірургії - галузі радянської медицини, яка найбільш інтенсивно розвивалася. Вибудовуючи нові обмежувальні рамки етичних лікарських норм проф. М. М. Петров не обходиться без використання "уламків" старих, але завуальованим чином. В його хірургічній деонтології, у правилі "хірургія для хворих, а не хворі для хірургії" ясно проглядається вислів Христа Спасителя: "Субота для людини, а не людина для суботи" (Мк. 2:27). Але це дуже запізніла спроба відшукати залишки християнської моралі в спустошених войовничим атеїзмом душах нового радянського покоління людей. У тих лікарів, у яких ці "залишки" збереглися, правило проф. Петрова діяло. Для інших воно стало лише афоризмом з настінних плакатів навчальних аудиторій. Доказом цього сумного факту є подальший розвиток деонтологічної моделі з формуванням інших специфічних для тієї чи іншої медичної спеціальності розділів, які не завжди між собою чітко узгоджені. Зрештою, включення в радянське кримінальне право додаткових законодавчих норм, що передбачають суворе покарання тим лікарям, які схильні забувати свої деонтологічні зобов'язання перед суспільством, свідчать про неспроможність радянської деонтології як етичної моделі. Моральні норми не регулюються кримінальним правом, і поява кримінально-

процесуальних форм стосунків лікар - пацієнт свідчить про неспроможність суспільної моралі як форми регулювання цих відносин.

Згідно з проф. І.В. Силуяною "дотримуватися зобов'язань" це значить виконувати певні вимоги. Не належний вчинок - той, який суперечить вимозі, висунутій лікарю з боку медичної спільноти, суспільства та його власної волі і розуму. До тих пір, поки суспільство в особі пацієнтів, медичного співтовариства і власне лікар були одностайні і однодумні в категоріях наукового атеїзму, радянська деонтологічна модель хоч і з труднощами, але все ж справлялася з покладеними на неї завданнями. Як тільки внаслідок плюралізму та інших демократичних свобод суспільство в особі пацієнтів розшарувалося на безліч різних світоглядів, вимоги до медицини також стали різнобічними і відповідаючими вимогам різних точок зору з питань моральності та моралі. Медичні спільноти, як правило, зберігали свої колишні атеїстичні погляди на ці питання. Атеїстичний світогляд до сьогодення багатьма лікарями розглядається як невід'ємна частина їхнього професіоналізму. Це провокує безліч конфліктних ситуацій у сучасних відносинах лікар-пацієнт. Якщо лікар-атеїст і одностайний у цьому з медичним співтовариством, то він конфліктує з віруючим пацієнтом, що зустрічається частіше. Якщо лікар одностайний з віруючим пацієнтом, то він конфліктує з медичним співтовариством, що зустрічається вкрай рідко. Якщо віруючий лікар поступається тиску медичного співтовариства, то він конфліктує з власними волею і розумом. У будь-якому з перерахованих випадків деонтологічна модель виявляється неспроможною і підлягає заміні на іншу більш гнучку, в якій головними будуть повага до прав і гідності людини. Такою моделлю, що відповідає новим моральним вимогам сучасності повинна стати біоетика.

Біоетика та її принципи

Біоетика починає інтенсивно розвиватися в Америці та країнах Західної Європи на початку 70-х років XX століття. Її виникнення пов'язане,

насамперед, з впровадженням нових біомедичних технологій: розвитком трансплантології та генної інженерії, прогресом у галузі медичної діагностики і методах репродукції людини, масовим використанням в клінічних дослідженнях та наукових експериментах тварин і людей тощо. Все це приводить до необхідності вирішувати моральні проблеми, які раніше не стояли перед людством.

У перекладі з грецької біоетика означає етику життя або життєву етику. Сьогодні біоетика - це більше ніж просто розділ філософії. Біоетика - це міждисциплінарна область людського знання, у формуванні якої беруть участь медики, біологи, юристи, соціологи, філософи і представники інших професій.

Перше розгорнуте обговорення проблем біоетики відбулося в м. Нюрнберзі у 1946 р. Це було пов'язано з медичними дослідженнями на людях, проведеними німцями в роки Другої світової війни. На Нюрнберзькому процесі було пред'явлено звинувачення 23 німецьким вченим-медикам. У їх числі - особистий лікар Гітлера і голова Комісаріату охорони здоров'я і санітарії - К. Брандт, особистий лікар Гімmlера, президент німецького Червоного Хреста К. Гебхард та ін. Згідно з вироком Трибуналу, семи німецьким медикам був винесений вирок про вищу міру покарання.

Саме тоді в Нюрнберзі був створений 1 Міжнародний документ з біоетики, так званий "Нюрнберзький кодекс", який регламентував проведення наукових досліджень і експериментів на людях. Принципи, викладені у Кодексі, були не вимогами закону, а нормами моралі і не носили обов'язкового характеру. У Кодексі вказувалося на необхідність при проведенні експериментів на людях дотримуватися ряду етичних критеріїв, таких як, добровільна згода випробуваного, його дієздатність, інформування випробуваного про цілі, методи і можливі наслідки передбачуваного експерименту. Проведений експеримент повинен приносити користь суспільству, яка не може бути досягнута іншими методами дослідження. Випробуваний повинен бути позбавлений всіх зайвих фізичних і психічних

страждань та ушкоджень, а обладнання має забезпечувати захист випробуваних від віддаленої можливості поранення, інвалідності, смерті. Накладалася заборона на проведення експериментів, які передбачають смертельний результат для випробуваних. Розглядалася можливість припинення проведення експерименту за бажанням випробуваного.

Як бачимо, положення Кодексу містили в собі перелік основних, базових етичних принципів проведення медичних досліджень на людях. Однак при всій важливості першого в історії людства міжнародного кодексу такого роду, він не зробив істотного впливу на практику проведення медичних експериментів на людях в мирний час. Здавалося, що принципи Кодексу носять радше повчальний, а не прикладний характер і не мають прямого відношення до повсякденної практики медичних досліджень.

У 1966 році Генрі Бічер, професор анестезіології Гарвардської медичної школи, опублікував сенсаційну за своїм змістом статтю "Етика і клінічні дослідження", де описав 22 випадки порушень прав випробуваних, що мали місце в США. Особливу популярність здобули два приклади. В одному випадку мова йшла про дослідження, що проводилося в інтернаті для відстаючих у розвитку дітей у Уіллоубруці (штат Нью-Йорк). Для вивчення етіології хвороби та розробки захисної вакцини дітей заражали гепатитом. В іншому випадку лікарі вводили живі ракові клітини літнім пацієнтам однієї з нью-йоркських лікарень. Дослідження проводилися без інформування і згоди випробуваних з великим ризиком для їхнього життя і здоров'я.

У другій половині XX століття відбуваються події, які сприяють початку розгорнутої дискусії щодо етичних проблем, як в області біології так і медицини. Завдяки новітнім технологіям життєзабезпечення стає можливим тривале підтримання автономної роботи кожного органу людини, в тому числі, легенів і серця. Як тільки така техніка стає поширеною, з'являється велика кількість хворих, дихання і кровообіг яких тривалий час підтримуються штучно, але при цьому вони не приходять до тями. Разом з тим, актуальною стає проблема критеріїв смерті людини, так як розвиток

трансплантології вимагає нових донорів органів. У 1968 р. на засіданні ВООЗ і ЮНЕСКО в якості критерію смерті людини приймається критерій "смерть мозку".

У 60-х роках знову активується громадський рух на захист ейтаназії – «легкої смерті невиліковних хворих». Публікується меморандум на захист добровільної ейтаназії, який знаходить багато прихильників. Ейтаназія легалізується в Нідерландах (1992), ряді штатів Америки і північних територіях Австралії (1997).

Відбуваються революційні зміни в області репродуктивних технологій. У 1978 р. в клініці Борн-Хол (Кембридж, Англія) медики спромоглися в пробірці з'єднати яйцеклітину зі сперматозоїдом. На світ з'являється перша дитина "з пробірки" - Луїза Браун.

У 1997 р. в Шотландії шляхом методу клонування отримують овечку Доллі. У той же час, у 1980 р. французьким ученим Е. Больє були винайдені особливі абортівні таблетки RU-486, здатні переривати вагітність на ранніх термінах (40 днів після зачаття) без інвазивних процедур.

Новий рівень технологічних можливостей людини поставив перед ученими нові етичні проблеми, які потрібно було вирішувати щодня на практиці. Колишні етичні системи виявилися не в змозі осмислити проблеми, що виникли, з моральної точки зору. Виникла необхідність нової дієвої елементарної етики, яка могла б використовуватися на практиці.

Прагнення людства знайти оновлену систему моральних і духовних орієнтирів, новий духовний потенціал знайшла своє втілення у новій міждисциплінарній галузі знання - біоетиці. В умовах швидкого поширення нових технологій, що радикально змінюють не тільки життєдіяльність, але і природу людини, біоетика захищає фундаментальні людські цінності - право людини на життя, автономію і свободу вибору, обґрунтовуючи їх етичними принципами благоговіння перед життям і моральної відповідальності за все, що живе [1]. Її метою є вивчення умов, за яких можливе збереження Життя на Землі. Сучасна біоетика має 2 основних напрямки:

- медичний - сконцентрований навколо відносин "лікар-пацієнт", частіше цей напрямок називають біомедичною етикою або медичною біоетикою;
- екологічний - обґрунтовує цінність і права окремих живих істот (біоцентризм) і природних екосистем, дикої природи, біогеоценозів та ін. (екоцентризм).

Існують також такі напрями як глобальна і феміністична біоетика. У центрі уваги глобальної біоетики - перенаселення планети, виснаження природних ресурсів, пошук нових джерел енергії, парниковий ефект, опріснення морської води та ін. Феміністична біоетика прагне показати особливу цінність духовного світу жінки і в той же час залежність її соціального положення від традицій патріархального суспільства.

Засновником біоетики є американський біолог-біохімік і вчений-гуманіст Ван Ранселер Поттер (1911-2001), який на початку 70-х років ХХ століття вводить у науковий обіг термін "біоетика" і визначає її основні напрями [2]. Багато років він працював у Вісконсінському університеті (м. Мадисон, США) спочатку професором онкології, а потім - заступником директора лабораторії МакАрдла. У 50-ті роки він одним з перших показав позитивний терапевтичний ефект комбінації інгібіторів клітинного росту та хіміотерапії при лікуванні раку.

В.Р. Поттер стає гідним учнем і продовжувачем ідей американської екологічної школи О. Леопольда (1887-1948) - відомого американського природоохоронця, письменника і громадського діяча. У свій час Леопольд створив особливу етику - етику землі і розповсюдив її дію не тільки на окремі особини, але і на всі види та екологічні спільноти. Він вважав, що етика землі покликана затвердити право на існування в природних умовах всього того, що становить екосистему, а також змінити роль людини в біосфері, перетворивши його із завойовника природи в повноправного представника біологічного співтовариства. Всупереч традиційній точці зору,

нова етика проголошує право кожного виду на існування, незалежно від його економічної цінності або корисності:

"Етика землі просто розширює межі співтовариства, включаючи в нього ґрунт, води, рослини, тварин, які всі разом і об'єднуються словом "земля".

Звучить це так просто! Хіба ми вже не співаємо про свою любов до землі вільних і батьківщині доблесних і про свої зобов'язання по відношенню до неї? Співати-то ми співаємо, але що і кого ми, власне, любимо? У всякому разі, не ґрунт, який ми байдуже скидаємо в річки. У всякому разі, не води, за якими ми не визнаємо іншого призначення, крім як крутити турбіни, носити кораблі і служити каналізаційним стоком. У всякому разі, не рослини, які ми й оком не моргнувши, знищуємо цілими громадами. У всякому разі, не тварин, серед яких ми вже знищили багато найкрасивіших видів. Етика землі, зрозуміло, не може перешкодити тому, щоб ми впливали на ці ресурси..., але вона, принаймні, стверджує їх право на подальше існування і - хоча б подекуди - на подальше існування в природних умовах.

Тобто, етика землі змінює роль людини, перетворюючи її із завойовника співтовариства, що складає землю, на рівноправного його представника. Це передбачає повагу до інших представників і повагу до всієї спільноти".

На думку О. Леопольда, для становлення нової етики "... досить одного: просто перестаньте вважати дбайливе поводження з землею суто економічною проблемою. Розглядаючи кожне питання, шукайте не тільки те, що економічно вигідно, але і те, що добре етично і естетично. А гарною є будь-яка міра, що сприяє збереженню цілісності, стабільності і краси біотичного співтовариства. Все ж, що цьому перешкоджає, погано".

В. Р. Поттер, так як і Леопольд, вважав, що застосування етики не повинно обмежуватися виключно сферою людських відносин - її слід поширити на всю біосферу як єдине ціле з метою регуляції втручання людини в область різноманітних проявів життя. У своїй фундаментальній

роботі "Біоетика: міст у майбутнє", опублікованій в 1971 році, цю тезу він обґрунтовує наступним чином: "Мета цієї книги - зробити внесок у майбутнє людського роду шляхом формування нової дисципліни під назвою Біоетика. Якщо існують "дві культури", які, мабуть, не здатні до діалогу - наука і гуманітарне знання - і якщо це є однією з причин того, що майбутнє представляється швидше сумнівним, ніж можливим, то все ж ми можемо побудувати "міст у майбутнє" за допомогою цієї нової дисципліни як міст між двома культурами.

Пропонована книга не є подібним мостом; вона лише аргумент на користь можливості його зведення. У минулому етика розглядалася як спеціальна область гуманітарних наук, яку вивчали у вищих навчальних закладах разом з логікою, естетикою і метафізикою як окремими галузями філософії. Етика є вчення про цінності, ідеальний характер, моралі, вчинки і цілі людини, які великою мірою властиві певній історичній епосі, але, крім цього, під етикою розуміють моральні стандарти. Сьогодні ми повинні усвідомити, що етика людини не може й далі вивчатися без реалістичного розуміння екології в широкому значенні цього слова. Етичні цінності не повинні розглядатися поза біологічних фактів. Ми відчуваємо велику потребу в етиці Землі, Етиці живої природи, Популяційній етиці, Етиці споживання, Урбаністичній етиці, Інтернаціональній етиці, Геріатричній етиці і т.д. Проблеми, які ними розглядаються, закликають до дій, що ґрунтуються на знанні цінностей і біологічних фактів. Всі вони включаються в Біоетику, бо виживання всієї екосистеми є своєрідною перевіркою системи наших цінностей".

В. Р. Поттер прагнув показати, що саме протистояння і протиставлення фундаментальних загальнолюдських моральних цінностей і цінностей науки стає однією з головних причин кризи, що загрожує людству, існуванню життя на Землі.

Головна ідея біоетики полягає в тому, що загальнолюдські цінності не повинні розглядатися окремо від біологічних фактів - людина все ще є

частиною природи, їй необхідна здорова їжа, свіже повітря, чиста вода, дикі куточки природи, вона не може існувати без тварин, без лісів, річок і ґрунту, які є не тільки екологічними ресурсами, але і головною умовою виживання людства.

Сьогодні ця проблема особливо гостро стоїть у зв'язку з "небезпекою знання", яким володіє сучасна людина, яка винайшла численні біомедичні, біохімічні, військово-промислові, сільськогосподарські технології, що дозволяють втручатися в самі основи життя на Землі, новітні комп'ютерні теле - і відеотехнології, що змінюють звичний стиль життя і спосіб мислення людини.

Сучасне уявлення про те, як боротися з "небезпечними знаннями" продовжує залишатися досить консервативним, так як відображає позицію, згідно з якою вихід із ситуації полягає в отриманні ще більших знань за рахунок інтернаціоналізації науки. Однак самі по собі знання не можуть бути ні поганими, ні хорошими. Вони стають такими тільки в процесі застосування їх на практиці. Навіть успішне використання наукових відкриттів може бути небезпечним і виступати як підстава або різновид тотального ризику.

Так, наприклад, наукові відкриття, що запобігли подальшому розвитку малярії на африканському континенті в 60-х роках минулого століття, привели до вражаючого зниження дитячої смертності. Врятовані діти вирости, створили власні сім'ї, а в результаті - збільшилося неконтрольоване зростання народонаселення Землі і виникло подальше загострення демографічної ситуації в світі. Недостатньо експериментально обґрунтоване використання вагітними жінками препарату проти безсоння - талідоміду спричинило народження в різних розвинених країнах декількох тисяч дітей з важким порушенням фізичного розвитку і подальшою інвалідністю. Процес хімічного конструювання і застосування пестицидів, призначених для боротьби із шкідниками сільськогосподарських культур,

всюди в світі призвів до необоротного забруднення навколишнього середовища.

Вивчені факти, як підстава нової концепції "небезпечного знання", дозволили Поттеру сформулювати важливий для розвитку цивілізації висновок про те, що рішення, прийняті людством на основі науково обґрунтованих прогнозів, як правило, мають короткостроковий характер і практично не враховують інтереси і потреби майбутніх поколінь. Етичний висновок з цього очевидний - наука може створювати досить складні і важко прогнозовані ситуації, наслідки яких не можна передбачити, якщо не змінити властивий науці традиційний спосіб мислення і етичну оцінку отриманих результатів.

Тому необхідна особлива наука - біоетика, що ґрунтується на "любові до мудрості", наука виживання людства і всього живого. Біоетика "народжується з тривоги і критичної занепокоєності перед обличчям наукового та суспільного прогресу". У сучасному світі вона, в першу чергу, виконує функції етики застереження: в її основі лежить страх людини і бажання його запобігти негативним наслідкам своєї діяльності: "Людству терміново потрібна нова мудрість, яка б була "знанням про те, як використовувати знання", для виживання людини і покращення її життя. Концепція мудрості як керівництво до дії і знання, необхідне для досягнення соціального блага і поліпшення якості життя, називається Наукою виживання. Я вважаю, що ця наука повинна будуватися на знаннях біології і в той же час виходити за її межі традиційних уявлень; включати в сферу свого розгляду найбільш суттєві елементи соціальних і гуманітарних наук, серед яких особливе значення належить філософії, що розуміється як "любов до мудрості".

Медична біоетика являє собою найбільш розвинений в теоретичному відношенні напрямок біоетики. Сьогодні закордонні та вітчизняні дослідники в галузі медичної біоетики, теорії та етики медицини, активно обговорюють важливу для розвитку медичної теорії та практики проблему: яка етика

повинна прийти на зміну етики Гіппократа? Очевидно, що сьогодні традиційні медична етика та деонтологія, засновані на вченні Гіппократа, починають здавати свої передові позиції, так як не відповідають потребам встановлення нової системи взаємин лікаря і пацієнта, спеціаліста і суспільства, медичної спільноти та системи охорони здоров'я в умовах інтенсивного використання новітніх біомедичних технологій. Існує гостра необхідність трансформації колишніх уявлень і створення не тільки нової медичної етики, але такої етики, яка мала б внутрішній потенціал для свого розвитку і була заснована не на одному, а на кількох принципах. Чи може в якості такої нової етики, що формує світогляд і моральні основи професійної діяльності лікаря, виступати біоетика?

У колишньому Радянському Союзі синонімом "медичної етики" стало поняття "деонтологія" (від грец. *deon* - обов'язок, *logos* - вчення). Зближення цих двох понять відбувається у книзі "Питання хірургічної деонтології" (1946) з легкої руки її автора академіка М.М. Петрова. У той час розробка проблем етики професійної діяльності радянського лікаря в основному підмінялася ідеологізованою риторикою, яскравим прикладом якої може служити брошура Е. Барнштейна "Що повинен знати лікар-стахановець" (1938), де в якості головної рекомендації пропонувалося "викинути на смітник горезвісну лікарську етику", а в основу діяльності радянського лікаря поставити критику і самокритику. Замінюючи термін "медична етика" незнайомим терміном "деонтологія", М. М. Петров звільняє його від негативних ідеологічних конотацій і тим самим привертає увагу громадськості до актуальних етичних проблем медицини.

У післявоєнний період і аж до теперішнього часу активно обговорюються і доводяться переваги і відмінності медичної деонтології від традиційної медичної етики. Ми не можемо погодитися з підміною етики деонтологією, яка, у кращому випадку може розглядатися лише як її частина. Деонтологія змістовно значніша за етику. Наприклад, Кодекс медичної деонтології будується на таких висловах як "лікар повинен", "зобов'язаний",

"не може", "йому заборонено". Деонтологія включає певні норми, приписи, заборони, яких повинен дотримуватися медичний працівник або лікар. Професор А.П. Зільбер у своїй книзі "Етика і закон в медицині критичних станів" метафорично порівнює етику зі звучанням симфонічного оркестру і поліфонією його окремих інструментів, а деонтологію - з духовим оркестром, виконуючим марші, які змушують слухачів жити в єдиному ритмі, пориві, почутті, тоді як симфонію кожен сприймає індивідуально.

Медична етика, на відміну від деонтології не тільки відповідає на питання "Як", але і "Чому?": "Чому треба чинити певним чином?", "Який сенс і які цінності затверджуються тим чи іншим вчинком?" і т.п. Більшість науковців, які досліджують проблеми медичної етики, дотримуються крайніх, полярних точок зору. Одні вважають, що для регулювання і оцінки діяльності лікаря і його відносин з пацієнтами досить тільки тих принципів і цінностей, які втілені в загальнолюдській моралі або в християнській етиці. Інші ж, абсолютизуючи специфіку медичної діяльності, зводять медичну етику до медичної деонтології, що представляє собою "Прокрустове ложе" - досить жорсткий звід етичних правил і установок лікарської діяльності.

Сучасна медицина є складною соціокультурною системою, яка має справу з трансісторичними і транскультурними явищами людського життя (здоров'я, життя, народження і смерть, хвороба, виживання і збереження людини). Всі, без винятку, люди є учасниками процесу відтворення цих феноменів (як особливого роду цінностей) і таким чином вступають у постійні, але кожного разу специфічні відносини з медициною. Саме це і дозволяє говорити про те, що медична етика, як форма оцінки людських відносин, не може бути тільки склепінням професійних правил і заборон. Вона регулює і оцінює відносини людей у більш широкому - релігійному, класовому, етнонаціональному, політичному та інших контекстах - тому обмеження моральної проблематики медицини специфічними клінічними відносинами або відносинами "лікар-пацієнт" неправомірно.

Багато вчених (Р. Вітч, Т. Бошам і Дж. Чайлдресс, О. Я. Іванюшкін, Б. Г. Юдін та ін.) відзначають, що медична етика, заснована на традиціях етики Гіппократа, сьогодні не відповідає духовно-інтелектуальним, політичним та економічним особливостям і запитам розвитку сучасного суспільства. Англійський учений-біоетик Р. Вітч причини такої невідповідності вбачає в тому, що:

- традиційна медична етика - це корпоративна етика, дія якої обмежується переважно рамками відповідного професійного товариства;
- етика Гіппократа побудована на ідеї патерналізму (від лат. *pater* - батько), який передбачає і дозволяє лікарю виступати в ролі "батька", наставника, незаперечного авторитету по відношенню до пацієнта (або медичної корпорації по відношенню до суспільства);
- принцип "не нашкодь" не є достатнім для регулювання відносин лікаря і пацієнта (медичного співтовариства і суспільства в цілому), так як не відповідає потребам етичного нормування у зв'язку з розробкою і застосуванням глобальних біомедичних технологій;
- гіппократова етика не містить достатніх підстав для твердження принципу поваги автономії пацієнта, інтереси лікаря превалюють над інтересами пацієнта.

У західній літературі, починаючи з 70-х років минулого століття, наводиться безліч аргументів на користь обмеженості етики Гіппократа. Серед них такі, як вузьке розуміння здоров'я людини тільки як психофізичної цілісності, патерналізм, авторитаризм, професійний корпоративний характер, відсутність визнання права пацієнта на інформовану згоду. В радянській медичній деонтології також робляться спроби критики, але з іншого боку - з точки зору інтересів суспільства, які в гіппократовій етиці не були відображені досить послідовно.

Показові і трагічні уроки Нюрнберга свідчать про те, що етико-нормативне регулювання діяльності вчених (як теоретиків, так і практиків) не може здійснюватися виключно професійними співтовариствами (наприклад,

медичними), обмеженими законами і юридичними нормами окремих держав. Глобальний характер проблем, що стоять перед людством - виживання в умовах екологічної кризи, боротьба з невиліковними хворобами, запобігання насильства та агресії по відношенню до людської особистості, моніторинг за дотриманням громадянських прав особливо стосовно уразливих груп населення - дітей, жінок, людей похилого віку - вимагає створення міжнародних норм і правил, що регламентують проведення біомедичних досліджень та медичну практику і врешті визначають принципи та зміст медичної етики.

Такі документи повинні ґрунтуватися на біоетичному світогляді, що дозволяє досить широко, в міждисциплінарному контексті, оцінювати можливі користь і шкоду розробки і використання нових наукових програм і технологій, результати та наслідки науково-технічного прогресу. У третьому тисячолітті етика, заснована на пріоритеті принципу "не нашкодь", не може бути універсальною і вирішити які стоять перед людством моральні проблеми комплексного характеру. Як, наприклад, використовувати цей принцип у разі застосування сучасних методів пренатальної діагностики, що дозволяють передбачити народження дитини з хворобою Дауна? Як і кому в цьому випадку ми повинні "не нашкодити"?:

- матері (допомогти позбавитися від неповноцінної дитини ще до її появи на світ (аборт) і завдати їй тим самим серйозну психічну і фізичну травму);
- дитині (зберегти життя і приректи його на існування як інваліда).

Різні області застосування нових біомедичних технологій дають безліч прикладів, коли рішення етичних дилем в рамках традиційної медичної етики неможливо. Так, сьогодні широко застосовуються репродуктивні технології, що дозволяють бездітним подружнім парам мати власну дитину за допомогою сурогатної матері. Як розглядати дію принципу "не нашкодь" по відношенню до немовляти, якого забирають (на цілком законних підставах) у його негенетичної, але фізіологічної матері? Чи маємо

ми моральне право позбавляти таку матір природних материнських почуттів і потреби піклуватися про виношену і народжену нею дитину? Чи достатньо у нас підстав стверджувати, що ми не шкодимо, забираючи органи у померлої людини-донора для порятунку живої людини? Чи є шкодою дозвіл безнадійно хворій людині закінчити своє життя так, як вона цього хоче (евтаназія)?

У сучасній медицині важко виявити такі галузі, яких би не торкнувся науковий і технологічний прогрес. Саме під його впливом традиційні проблеми медичної етики трансформуються в проблеми біоетики.

Біоетика намагається осмислити етичні проблеми з різних точок зору, позицій і світоглядних підстав. Її синкретичний і багаторівневий характер дає можливість "маневру" у виробленні моральних позицій і прийманні моральних рішень не тільки в непростих ситуаціях застосування біомедичних технологій, але і в певному - філософському, соціокультурному, медичному контексті.

Біоетика пропонує ряд нових етичних принципів і правил для регулювання діяльності вченого і клініциста-практика. Принципи біоетики виникають з необхідності поєднання цінностей об'єктивного знання і універсальних духовних цінностей людської культури, при цьому людина виступає метою, а не засобом розвитку науки і суспільства.

У вітчизняному та західному соціокультурному просторі найбільше визнання і поширення отримала система американських вчених Т.Л. Бошама і Дж. Ф. Чайлдреса, що складається з чотирьох взаємопов'язаних принципів:

- автономії (respect for autonomy);
- не нашкодь (nonmaleficence);
- благодіяння (beneficence);
- справедливості (justice).

Крім зазначених принципів була запропонована система доповнюючих їх правил (вимог): правдивості (veracity), приватності (privacy),

конфіденційності (confidentiality), вірності (fidelity), інформованої згоди (informed consent).

І хоча сьогодні все ще не вщухають дискусії щодо універсальності "системи чотирьох принципів" Т. Л. Бошама і Дж. Ф. Чайлдресса, правомірності її широкого поширення в європейських країнах і практичного застосування в міжнародних документах і кодексах, більшість дослідників відзначають важливу роль системного підходу у вирішенні теоретичних і практичних завдань медицини і охорони здоров'я.

Сьогодні біоетика є гідною альтернативою "науковій" парадигмі, тій концепції освіти, якій притаманні прагнення до структурно-функціонального аналізу, бінарності, технізації мислення. Протягом останніх 20 років у розвинених країнах світу біоетика є однією з важливих складових вищої освіти медиків, біологів, філософів, соціологів. "Етика життя" розглядається як спроба розширення перед- та післядипломної освіти до горизонту осмислення глобальних проблем людства, своєрідна підготовка нової генерації до комплексного сприйняття виникаючих етичних проблем в еру технологій і стихійних ринкових відносин, глобалізації та інтернаціоналізації економіки, політики, освіти тощо. Біоетика стає світоглядною основою, ідеєю і духом нового утворення - вона закликає творити нові етичні значення і принципи, виходячи з головної цінності - цінності Життя і всього живого на Землі. Дотримуючись цієї мети, біоетика виховує повагу до плюралізму думок, поглядів, установок, визнає важливим відсутність догматичності у викладі матеріалу, вчить долати власні упередження і забобони. Вона виступає як основа нової освіти: "повага до життя" закликає до живих дискусій, обговорення конкретних етичних ситуацій і дилем, апелює до моральної позиції самого студента, його власного ставлення до проблеми.

Уявлення про моральну перевагу філософії над природними або точними науками сьогодні - данина історії; з іншого боку, медик, який не знає, що таке еутаназія, хоспіси, соціальна допомога, виглядає архаїчно. Передозування "вужькою спеціалізацією" і "професійна" нечутливість до

інших способів пізнання світу - недоліки колишньої парадигми освіти, небезпечні як для самого фахівця, нездатного в нинішніх умовах швидко перекваліфікуватися, отримати необхідні суспільству навички, адаптуватися до нових соціальних умов, змін на ринку праці; і з іншого боку - вузька спеціалізація - небажана і для самого суспільства, яке раптово усвідомило, що йому більше не потрібні ні чисті фізики, ні щирі лірики, ні виняткові теоретики, ні стовідсоткові практики, які не здатні зрозуміти академічних вчених. Доказ тому - вибух нових біомедичних технологій в останній третині XX століття, зростання ролі соціології, психології, культурології у суспільстві, виникнення міждисциплінарних соціальних інститутів.

Біоетика озброює медиків знаннями, як специфічних питань медичної етики, так і здатністю до системного аналізу, виробляє звичку розглядати проблеми в міждисциплінарному і соціокультурному контексті, при цьому розвиває уяву, практичні навички і моральну відповідальність за прийняті етичні рішення, а також почуття емпатії та співчуття до людей, тварин, природи.

Розрізняють такі **види етики**:

- гуманістична: орієнтована на людину, її життя, свободу;
- авторитарна: орієнтована на щось зовнішнє по відношенню до людини, наприклад, на ідею.

Професійна етика

З'ясувати походження професійної етики - означає простежити взаємозв'язок моральних вимог з розподілом суспільної праці і виникненням професії. На ці питання, багато років тому звертали увагу Аристотель, потім Кант, Дюркгейм. *Вони говорили про взаємозв'язок поділу суспільної праці з моральними принципами суспільства.* Вперше матеріалістичне обґрунтування цих проблем дали К. Маркс і Ф. Енгельс.

Виникнення перших професійно-етичних кодексів відноситься до

періоду ремісничого розподілу праці в умовах становлення середньовічних цехів у XI-XII ст. Саме тоді вперше констатують наявність у цехових статутах ряду моральних вимог стосовно професії, характеру праці, співучасникам по праці.

Однак ряд професій, що мають життєво важливе значення для всіх членів суспільства, виникли в далекій давнині, і тому, такі професійно-етичні кодекси, як «Клятва Гіппократа», моральні встановлення жерців, що виконували судові функції, відомі набагато раніше.

Поява професійної етики в часі передувала створенню наукових етичних навчань, теорій про неї. Повсякденний досвід, необхідність у регулюванні взаємин людей тієї чи іншої професії приводили до усвідомлення й оформлення визначених вимог професійної етики. *Професійна етика*, виникнувши як прояв повсякденної моральної свідомості, потім вже розвивалася на основі узагальненої практики поведінки представників кожної професійної групи. Ці узагальнення містилися як у писаних, так і в неписаних кодексах поведінки, так і у формі теоретичних висновків. Таким чином, це свідчить про перехід від повсякденної свідомості до теоретичної свідомості в сфері професійної моралі.

Велику роль у становленні і засвоєнні норм професійної етики грає суспільна думка. Норми професійної моралі не відразу стають загально визнаними, це буває пов'язано з боротьбою думок. Взаємозв'язок професійної етики і суспільної свідомості існує й у формі традиції. Різні види професійної етики мають свої традиції, що свідчить про наявність переймання основних етичних норм, вироблених представниками тієї чи іншої професії протягом сторіч. Професіоналізм як моральна риса особистості.

Професіоналізм як моральна риса особистості

Професійна етика — це сукупність моральних норм, які визначають ставлення людини до свого професійного обов'язку.

Моральні відносини людей у трудовій сфері регулює професійна етика. Суспільство може нормально функціонувати і розвиватися тільки в результаті безперервного процесу виробництва матеріальних цінностей.

Змістом професійної етики є кодекси поведінки, що приписують певний тип моральних взаємин між людьми і способи обґрунтування даних кодексів.

Професійна етика вивчає:

- відносини трудових колективів і кожного фахівця окремо;
- моральні якості особистості фахівця, які забезпечують найкраще виконання професійного обов'язку;
- взаємини всередині професійних колективів, і специфічні моральні норми, властиві для даної професії;
- особливості професійного виховання.

Професіоналізм і ставлення до праці є важливими характеристиками морального обличчя особистості. Вони мають першорядне значення в особистісній характеристиці індивіда, але на різних етапах історичного розвитку їх зміст і оцінка суттєво різнилися. У класовому суспільстві вони визначалися соціальною нерівністю видів праці, протилежністю розумової та фізичної праці, наявністю привілейованих і непривілейованих професій. Про класовий характер моралі у сфері праці свідчить написана у першій третині II століття до н.е. християнська біблійна книга «Мудрість Ісуса, сина Сіраха», в якій має науку про те, як слід ставитися до раба: "їжа, палиця і тягар - для осла; хліб, покарання і справа - для раба. Займай раба роботою і матимеш спокій ; ослабнув руки йому - і він шукатиме свободи ". У Стародавній Греції фізична праця по цінності і значущості знаходилася на найнижчій професійній щаблі. А у феодальному суспільстві релігія розглядала працю як покарання за первородний гріх, а рай представлявся як вічне життя без праці. При капіталізмі відчуження робітників від засобів виробництва і результатів праці породжувало два типи

моральності: хижацько-грабіжницьку капіталістичну і колективістсько-визвольну робітничого класу, що розповсюджувалася і на сферу праці. *Про це пише Ф. Енгельс: "... кожен клас і навіть професія мають свою мораль".*

Ті ситуації, в яких опиняються люди в процесі виконання своїх професійних завдань, мають сильний вплив на формування професійної етики. *У процесі праці між людьми складаються певні моральні відносини. У них є ряд елементів, притаманних усім видам професійної етики.*

По-перше, це відношення до суспільної праці, до учасників трудового процесу.

По-друге, це ті моральні відносини, які виникають в області безпосереднього зіткнення інтересів професійних груп один з одним і суспільством.

Професійна етика не є наслідком нерівності у ступені моральності різних професійних груп. Просто до деяких видів професійної діяльності суспільство виявляє підвищені моральні вимоги. В основному це такі професійні сфери, в яких сам процес праці вимагає узгодженості дій всіх його учасників. Приділяється особлива увага моральним якостям працівників тієї сфери, які пов'язані з правом розпоряджатися життям людей, тут мова йде не тільки про рівень моральності, але і в першу чергу про належне виконання своїх професійних обов'язків. Це професії зі сфер послуг, транспорту, управління, охорони здоров'я, виховання. Трудова діяльність людей цих професій, більш ніж будь-яких інших, не піддається попередній регламентації, не вміщується в рамках службових інструкцій. Вона по своїй суті є творчою. Особливості праці цих професійних груп ускладнюють моральні відносини і до них додається новий елемент: взаємодія з людьми — об'єктами діяльності. Тут моральна відповідальність набуває вирішального значення. Суспільство розглядає моральні якості працівника як один з провідних елементів його професійної придатності. Загальні моральні норми повинні бути конкретизовані в трудовій діяльності людини з урахуванням специфіки її професії.

Таким чином, професійна мораль повинна розглядатися в єдності з загальноприйнятою системою моралі. Порушення трудової етики супроводжується руйнуванням загальних моральних установок, і навпаки. Безвідповідальне ставлення працівника до професійних обов'язків становить небезпеку для оточуючих, завдає шкоди суспільству, може призвести в кінцевому рахунку і до деградації самої особистості.

В даний момент в країнах колишнього Радянського Союзу, в тому числі і в Республіці Молдова, виявляється необхідність вироблення нового типу професійної моралі, що відображає ідеологію трудової активності на основі розвитку ринкових відносин. Йдеться насамперед про моральну ідеології нового середнього класу, що становить переважну більшість робочої сили в економічно розвиненому суспільстві.

У сучасному суспільстві особистісні якості індивіда починаються з його ділової характеристики, ставлення до праці, рівня професійної придатності. Все це визначає виняткову актуальність питань, що становлять зміст професійної етики. Справжній професіоналізм спирається на такі моральні норми як борг, чесність, вимогливість до себе і своїх колег, відповідальність за результати своєї праці.

Види професійної етики

Кожному виду людської діяльності: науковій, педагогічній, художньої, тощо відповідають певні види професійної етики.

Професійні види етики - це ті специфічні особливості професійної діяльності, які спрямовані безпосередньо на людину в тих чи інших умовах її життя і діяльності в суспільстві. Вивчення видів професійної етики показує різноманіття, різнобічність моральних відносин. Для кожної професії якесь особливе значення набувають ті чи інші професійні моральні норми. Професійні моральні норми — це правила, зразки, порядок внутрішньої саморегуляції особистості на основі етичних ідеалів.

Основними видами професійної етики є:

- лікарська етика;
- педагогічна етика;
- етика вченого;
- актора;
- художника;
- підприємця;
- інженера і тощо.

Кожен вид професійної етики визначається своєрідністю професійної діяльності, має свої специфічні вимоги в області моралі. Так, наприклад, етика вченого припускає в першу чергу такі моральні якості, як наукову сумлінність, особисту чесність, і, звичайно ж, патріотизм. Судова етика вимагає чесності, справедливості, відвертості, гуманізму (навіть до підсудного при його винності), вірності закону. Професійна етика в умовах військової служби вимагає чіткого виконання службового обов'язку, мужності, дисциплінованості, відданості Батьківщині.

Основні функції моралі реалізуються не тільки за допомогою норм, принципів і понять моральної свідомості, але і на основі етичних категорій.

Категорія - це основне поняття, що використовується тією чи іншою наукою при вивченні свого предмета. Категорії етики (грец. *kategoria* - вказівка, свідоцтво) - основні поняття моральної свідомості, якими оперує людина як суб'єкт моральної діяльності і через які суспільство здійснює моральну регуляцію поведінки людей.

Тривала історія розвитку етики, різноманіття явищ, які вона вивчає, а також глибина теоретичних розробок - все це сприяло виникненню і розвитку багатого категоріального апарату.

Особливістю категорій етики є те, що багато з них є словами буденної мови, наприклад, «добро», «щастя», «свобода» та ін. Це відбувається тому, що предмет етики безпосередньо пов'язаний з життєдіяльністю людей, з тією суттю і орієнтирами, якими вони керуються у повсякденному житті.

Важливим і, по суті, основним поняттям етики є категорія *добра*. З її допомогою виражається позитивна моральна характеристика того чи іншого явища. Протилежним категорії добра є поняття зла, що виражає негативну моральну оцінку. Природно, що позитивні чи негативні характеристики даються виходячи з певних моральних уявлень.

У сучасній етиці добро і зло - це моральні оцінки того чи іншого явища. Вони залежать від суспільної практики людини. Проте раніше добро і зло сприймалися людьми як реальні сутності, які мали вигляд або субстанції, або особистості (Бог, диявол).

До поняття добра дуже близьке поняття морального *ідеалу*. Ідеал – це вищий зразок, кінцева мета моральної діяльності. Етичний ідеал можна представити як досконалу особистість, яка є прикладом для наслідування. Також він може відображати і уявлення про належне суспільство, про гармонійний соціальний устрій. У цьому випадку важливу роль грає поняття справедливості, що характеризує міру відповідності між діяльністю людини та її оцінкою іншими людьми, суспільством.

Ідеали, що є важливими елементами в структурі моральної діяльності людини, наповнюють його життя змістом. У цьому випадку кожен конкретний вчинок усвідомлений, співвіднесений з загальними цінностями, тобто морально значимими уявленнями, вбудований в загальну лінію поведінки.

З поняттям ідеалу тісно пов'язане поняття *моральної норми*. Адже щоб відповідати моральному зразку, людина має дотримуватися певних умов. Норма і є така умова, своєрідна вимога до людини. Історія етики дає нам безліч різних норм, зокрема, знаменитий Декалог - десять заповідей Старого Заповіту. При цьому необхідно пам'ятати, що норма - не мета, а засіб. Вона важлива не сама по собі, а своїм ідеальним обґрунтуванням. Без зв'язку з ідеалом норма формальна і позбавлена морального змісту.

Норми можуть бути сприйняті людиною як оптимально відповідні його ціннісним установкам, а, отже, необхідні, і в такій якості стати внутрішнім спонуканням.

У цьому випадку дотримання норм стає особистим завданням людини, його *обов'язком*. *Обов'язок* - це моральна форма усвідомлення необхідності дії. Людина здійснює належний вчинок добровільно, з поваги до ідеалу, морального закону і до себе. Важливою характеристикою обов'язку є його зв'язок з вольовими характеристиками людини, так як щоб виконати свій обов'язок, їй часто доводиться долати численні труднощі (як зовнішні, так і внутрішні).

Усвідомлення обов'язку відіграє важливу роль в особистому та суспільному житті. Здатність людини розуміти, критично оцінювати і переживати невідповідність своєї поведінки належній характеризується поняттям совість. Совість - це своєрідний морально-психологічний механізм самоконтролю. Відповідальність за свої вчинки є головною характеристикою особистості.

Перевага людиною одного морального стандарту іншому фіксується в понятті вибору. Можливість вибору вказує на найважливішу характеристику людського існування - свободу волі. Категорія свободи є ключовою в етиці, так як моральна реальність ґрунтується на здатності людини до самостійних вчинків. За вільно здійснену дію він відповідальний повною мірою.

Крім перелічених вище категорій етики є багато інших загальних понять, таких, як провина, честь, гідність та ін.

Слід зазначити, що кожна категорія етики відображає певний бік моральності, а в цілому категоріальний апарат - реальне моральне буття людини, його складність, ієрархічність. Тому кожна категорія не існує сама по собі, а перебуває у взаємодії з іншими.

Отже, сутність будь-якого явища позначається певними категоріями. Проте особливе місце серед етичних категорій займають такі моральні феномени, як Добро, Свобода, Справедливість, Честь, Гідність, Совість, Сенс

життя, Щастя, Любов. Їх роль в системі моралі настільки велика, що вони дійсно можуть бути віднесені до вищих моральних цінностей, оскільки від їх правильного розуміння багато в чому залежить наша моральність: наші погляди, оцінки, вчинки.

Добро і Зло - найбільш загальні поняття моральної свідомості, що розмежовують моральне і аморальне. Вони є етичною характеристикою будь-якої людської діяльності і відносин.

Традиційно Добро пов'язують із поняттям Блага, до якого відносять те, що корисно людям. Проте благо відносне: немає нічого такого, що було би тільки шкідливим, і такого, що було б тільки корисним. Тому благо в одному відношенні може бути злом в іншому. Благо для людей одного історичного періоду може не бути таким для людей іншого періоду. Блага мають неоднакову цінність і в різні періоди життя індивіда (наприклад, в молодості і в старості). Не все те, що корисно одній людині, корисно іншій.

Етику цікавлять не будь-які, а духовні блага, до яких належать вищі моральні цінності. У цьому ряду Добро - особливий вид блага у сфері людської поведінки. Сенс добра як якості вчинків полягає в тому, яке відношення ці вчинки мають до блага. Тому все, що спрямоване на створення, збереження і зміцнення блага, є добро. Зло, навпаки, є знищенням, руйнуванням того, що є благом.

Оскільки вище благо - це вдосконалення особистості і відносин у суспільстві, то все, що в діях індивіда сприяє цьому, є добро; все, що перешкоджає - є зло. На підставі цього можна визначити критерії добра. Виходячи з того, що гуманістична етика у главу кута ставить Людину, її унікальність і неповторність, її щастя, потреби та інтереси, головним критерієм добра виступає все те, що сприяє прояву справжньої сутності людини - її саморозкриттю, самореалізації; все, що надає сенс людському існуванню.

Іншим критерієм добра і - одночасно - умовою, що забезпечує самореалізацію людини, виступають гуманізм і все, що пов'язане з гуманізацією людських відносин.

Добро має свої особливості. По-перше, як і всі моральні феномени, воно є єдністю спонукання (мотива) і результату (дії). Добрі наміри, які не проявилися в діях, ще не є реальне добро: це добро потенційне. Не є добром повною мірою і хороший вчинок, який став випадковим результатом зловмисних мотивів. По-друге, добрими повинні бути як мета, так і засоби її досягнення. Навіть найкраща, добра мета не може виправдати будь-які, особливо аморальні, засоби.

Як якості особистості добро і зло виступають у вигляді чеснот і вад.

Як властивості поведінки - у вигляді доброти і злоби.

Зло за своїм змістом протилежне Добру і виражає, по-перше, найбільш узагальнені уявлення про все, що суперечить вимогам моралі; по-друге, загальну абстрактну характеристику негативних моральних якостей; по-третє, оцінку конкретних негативних вчинків людей.

До зла відносяться такі якості, як заздрість, гординя, помста, зарозумілість, злочин. Заздрість - одна з супутниць зла. Почуття заздрості спотворює особистість і взаємини людей, породжує у людини бажання, щоб інший зазнав невдачі, нещастя. Нерідко заздрість штовхає людей на скоєння аморальних вчинків. Злом є і зарозумілість, що характеризується нешанобливо-презирливим, гордовитим ставленням до людей. Одне з найстрашніших проявів зла - помста. Іноді вона може бути спрямована не тільки проти того, хто заподіяв споконвічне зло, але й проти його рідних і близьких (кровна помста).

Між добром і злом знаходяться об'єкти, які є морально нейтральними або байдужими. Моральність не схвалює і не засуджує певні дії, тому що вони лежать поза сферою її регуляції. Це - дії, які зовсім не мають соціального значення, не зачіпають нічиїх інтересів; або такі поведінкові акти, які мають значення, але вчиняються суб'єктами, які за своєю природою

або в силу якихось крайніх обставин не можуть діяти як духовні істоти. Поняття добра і зла відносяться тільки до тих істот, які виробляють значущі зміни у зовнішньому світі або в самому собі. Морально нейтральним є поведінка тварин, немовлят, душевнохворих, які б драматичні наслідки вона не мала.

Проблема свободи - одна з найбільш складних моральних проблем, що постають перед людиною і людством, традиційно вирішується в етиці з позицій співвідношення свободи і необхідності.

Моральна свобода є цінністю, до досягнення якої людина прагне, і володіння якої є для неї благо.

Необхідність є для морального суб'єкта тими зовнішніми умовами і обставинами, в яких він змушений діяти. В якості необхідності можуть виступати як об'єктивні фактори та ситуації життя (війна, землетруси тощо), так і усталені норми і традиції моралі і навіть примхи іншої людини, які нав'язують суб'єкту певний тип поведінки.

Ідея необхідності як зовнішньої або внутрішньої обумовленості людської діяльності мала у філософських вченнях різні тлумачення. В давньоіндійській філософії вона виступає у вигляді карми; в китайській - як дао - шлях, по якому йде все суще; у релігійній філософії Фоми Аквінського це моральний закон - орієнтація на християнські чесноти, що втілюють загальнолюдські цінності Добра. Саме розуміння необхідності як морального закону - над нами і всередині нас - здається нам найбільш прийнятним.

Дотримання морального закону - це не просто виконання зовнішніх вимог обов'язку. Основні риси цього закону - його розумність і доцільність. Він не вимагає автоматичного підпорядкування, він не позбавляє людини моральної незалежності. Він лише вчить розрізняти добро і зло. Тому він - не закон-припис, він - закон свободи, що надає людині право вибирати Добро і слідувати йому. Це шлях вільної моральної ініціативи, який не потрапляє в поле прямих заборон або обов'язку.

Християнство вчить, що вільна чеснота вище простого послуху заповідям. Людина добродісна, коли приймає божественний моральний закон свідомо і з любов'ю і бажанням добра, а не зі страху перед покаранням. Дійсно вільний той, хто відкидає зло не тому, що воно заборонене, а тому, що воно зло.

Формою прояву і здійснення свободи виступає вибір. Вільний вибір забезпечується розумом і волею. Вибір залежить від рівня пізнання, свідомості та розумності особистості, які допомагають їй:

- визначити власні цілі і можливості їх досягнення;
- побачити максимальне число варіантів вибору дій;
- розпізнати необхідні і гідні засоби реалізації вибору; - передбачити найближчі і віддалені наслідки вибору.

Вибір є вільним, коли до нього підключені всі інтелектуальні та волевові здібності особистості. Він обмежений і невільний, коли місце розуму займають почуття, що викликані зовнішнім примусом або свавіллям, а волевиявлення особистості ускладнене протиріччями між хочу, можу і треба.

Вільний вибір також пов'язаний з самообмеженням, але це не означає втрати свободи, а навпаки, виступає показником справжньої свободи волі, фактором самоствердження особистості.

Таким чином, моральна свобода - це не просто вибір варіантів поведінки, а перетворення моральних вимог у внутрішні потреби і переконання людини. Свобода не є чимось незаперечно даним людині. Це програма його саморозвитку. Людина досягає свободи по мірі того, як вона здатна:

- 1) свідомо приймати рішення;
- 2) давати їм моральну оцінку;
- 3) передбачати їх наслідки;
- 4) здійснювати розумний контроль над своєю поведінкою, почуттями, пристрастями, бажаннями.

Складність досягнення і переживання свободи призводить багатьох людей до відмови від свободи, причини та механізм якої розкрив Е. Фромм у книзі «Втеча від свободи». Фромм вважав, що свобода - «це найбільша таємниця богів і людей» - не до кінця «освоєна» людиною. За Фроммом, свобода має два аспекти: негативний і позитивний.

Негативна свобода - це «свобода від» - свобода, яка заперечує залежність від сил природи, суспільних і моральних догм і установок. Саме її людина і вважає справжньою свободою, за неї бореться, до неї прагне. Але, досягнувши такої свободи, людина виявляється наданою самій собі. Така свобода приносить людині незалежність і в той же час - почуття самотності, безсилля, тривоги. І людина знову опиняється перед вибором: або позбутися свободи за допомогою нової залежності, нового підпорядкування, або дорости до позитивної свободи - «свободи для», що дає можливість повної реалізації інтелектуальних і емоційних здібностей; свободи, заснованої на неповторності й індивідуальності кожної людини.

З проблемою свободи тісно пов'язане питання про моральну відповідальність, яка проявляється як природний наслідок свободи вибору. Бути вільним, самостійним - означає бути відповідальним. Більше того, свобода і відповідальність знаходяться в прямій залежності: чим більше свободи, тим більше відповідальності.

Між свободою і відповідальністю не існує протиріч, а існують різні види і різна міра відповідальності.

Види відповідальності визначаються тим, перед ким/чим і за що людина несе відповідальність. У цьому сенсі можна виділити:

- відповідальність людини перед самою собою: я роблю вибір і в кінцевому підсумку вибираю своє життя, свою долю і тому несу за неї відповідальність; цей вид відповідальності проявляється в наших сумнівах, почуттях провини, страху, жалю тощо;

- відповідальність людини за свої конкретні дії та вчинки перед іншими людьми, особливо якщо зачіпаються їх інтереси; така моральна

відповідальність (докори сумління, боязнь громадської думки) часто збігається з правовою та адміністративною відповідальністю;

- відповідальність людини перед світом і людством, що виявляється як турбота про світ. Це найбільш складний вид відповідальності, що виражається зазвичай формулою «Я відповідаю за все». Ця відповідальність може навіть не усвідомлюватись людиною.

Найбільш поширеним і загальноприйнятим є другий вид відповідальності. Бути відповідальним - означає вміти думати про інших, про наслідки своїх дій, чи не нашкодять вони іншій людині. Основою тут виступає «золоте правило» моральності.

Міра моральної відповідальності у різних людей у різних ситуаціях неоднакова. Вона залежить насамперед від самостійності здійснюваної дії. Однак наявність примусу не знімає відповідальності з людини. І якщо вона здійснює низький вчинок під примусом, то все одно повинна нести за нього моральну відповідальність. Тому сфера моральної відповідальності не збігається зі сферою особистої безпеки: навіть загроза смерті не може, наприклад, виправдати зраду, вчинену заради порятунку власного життя. Моральна розплата за неї - презирство, осуд, моральна ізоляція, моральне падіння.

Міра відповідальності залежить також від значимості скоєного діяння на долю інших людей. Так, в екстремальній ситуації, коли потрібно негайно прийняти рішення, від якого може залежати життя людей, міра відповідальності набагато вища, ніж у звичайний час.

Міра відповідальності визначається і масштабами прийнятих рішень: вона буде різною в залежності від того, йде мова про долю окремого підприємства чи про долю держави.

Міра відповідальності визначається також суспільним становищем або посадою особи, що приймає рішення: відповідальність президента країни набагато вище, ніж відповідальність трамвайного диспетчера. Разом з тим моральна відповідальність - не придатак до посади або службового

становища. Яким би відповідальним не була справа, доручена людині, вона не здатна автоматично наділити її (людину) почуттям відповідальності, так як це особлива якість особистості: у одних людей розвинена, у інших перебуває в зародковому стані.

Проблема *справедливості* постає усюди, де відбувається взаємодія людей, обмін діяльністю та її продуктами. Почуття справедливості корениться в потребі захищати свої інтереси від зовнішніх посягань. Ця укоріненість проявляється в тому, що російське слово «право» в якості одного з базових значень передбачає можливість користуватися чим-небудь.

Справедливість - це певний порядок задоволення інтересів взаємопов'язаних індивідів і груп. Головний зміст справедливості було відзначено ще Аристотелем: приборкання прагнення одного індивіда отримати те, що належить іншому. Центральним у цьому соціально-моральному механізмі є протиставлення «свого» і «чужого».

Однією з найпримітивніших реакцій на прояв несправедливості виступає помста. Помста - це відповідь силою на силу, насильством на насильство. Там, де сила є майже єдиним способом припинити посягання, помста стає священним обов'язком. Вона служить символом готовності роду постояти за себе. Обов'язкова відплата - перший етап становлення справедливості.

Стародавній таліон - принцип еквівалентності взаємної подяки - був спрямований на те, щоб максимально підпорядкувати помсту вимогам рівності. За нанесену рану треба було мститися такою самою, але ніяк не більшою раною. Збереження рівності в актах помсти забезпечувалося за рахунок підпорядкування єдиним правилам. Введення їх можна вважати другим найважливішим етапом у становленні справедливості. Помста як засіб припинення ворожих посягань та відновлення порушеної справедливості підлягала обмеженням, щоб, переступаючи міру, вона не ставала новим порушенням справедливості.

Третім етапом у розвитку цього соціально-морального механізму стала відмова від особистої помсти через апеляцію до вищої сили або авторитету. У первісному суспільстві опорою справедливості був авторитет вождя або старійшини роду. У цивілізованому суспільстві опорою справедливості стала держава. Справедливим на цьому етапі вважається все те, що відходить від влади і підкріплено її силою та авторитетом. Помста за такої трансформації справедливості не зникає, а частково переміщується до сфери міжплемінних, міждержавних і міжособистісних відносин, де припиняється дія інститутів влади.

Четвертий етап у розвитку справедливості пов'язаний з моральною оцінкою діяльності влади. Ця діяльність в плані здійснення справедливості ніколи не буває і не може бути ідеальною. Негативна моральна оцінка влади йде з двох різних соціальних верств. Ущемленими і скривдженими відчують себе, з одного боку, соціальні низи, тому що вони обділені основними життєвими благами. Ті, хто підноситься над натовпом, також оцінюють владу як несправедливу, але за іншої підстави. З їх точки зору, правителі обмежують інтереси кращих громадян, заради задоволення інтересів тих, хто гірше, а, в кінцевому рахунку, заради власних інтересів.

На четвертій стадії розвитку справедливості ясно виявляється її внутрішньо суперечливий характер. Вона спрямована на захист інтересів кожної конкретної людини, але з урахуванням того, що, крім неї, існують і інші люди, інтереси яких теж повинні бути захищені. Справедливість вимагає задовольняти інтереси людей з урахуванням того, що вони існують у взаєминах між собою. У цьому корінна відмінність справедливості від доброти або милосердя. Для них має значення тільки конкретна людина, а решта не приймаються до уваги. Справедливість повинна обов'язково враховувати всі сторони, тобто підходити до справи системно.

Найбільш згубно впливають на стан суспільної справедливості деспотичне правління і послаблення державної влади. У деспотичній державі гіпертрофованого значення набуває ранжування за спорідненістю і

особистою відданістю. Розпад держави, який виражається у втраті владних повноважень і корупції органів влади, породжує безкарність і як наслідок масову втрату віри у відплату по заслугах. Ослаблена держава, як правило, вирішує соціальні проблеми за «залишковим принципом»: безсистемно, під тиском поточного моменту. За таких умов справедливість реалізується через стихійну взаємодію різних соціальних сил, шляхом компромісу.

Категорії *Чесць* і *Гідність* відображають моральну цінність особистості і являють собою суспільну та індивідуальну оцінку моральних якостей і вчинків людини. Близькі за значенням, вони, однак, мають важливі смислові відмінності.

Чесць як моральний феномен є зовнішнім суспільним визнанням вчинків людини, її заслуг, що проявляється в шануванні, авторитеті, славі. Тому почуття честі, внутрішньо притаманне особистості, пов'язане з прагненням домогтися високої оцінки з боку оточуючих, похвали, популярності.

Гідність - це, по-перше, внутрішня впевненість у власній цінності, почуття самоповаги, що виявляється в опорі будь-яким спробам зазіхнути на свою індивідуальність і незалежність. І, по-друге, гідність людини має одержати суспільне визнання.

Суспільне схвалення приходить до людини з боку її соціального оточення, тому чесць віддається людині у відповідності з оцінкою, яку отримують якості людини як представника тієї чи іншої соціальної групи (класу, нації, колективу). Поняття гідності більш універсально, воно підкреслює значущість особи як представника людського роду. Почуття честі викликає бажання піднятися в тій соціальній групі, від якої хочеш одержати почесні. Почуття власної гідності засноване на визнанні принципової моральної рівності з іншими людьми.

Поняття честі і гідності мають своє історичне коріння. Вони наповнювалися конкретним змістом залежно від типу особистості,

притаманного тій чи іншій моральній системі, і від характеру зв'язку особистості із суспільним середовищем.

Почуття честі виникає в тих суспільних устроях, де існують строго фіксовані соціальні відмінності, і суспільство безпосередньо зацікавлене в їх збереженні. В архаїчній культурі «чужий» оцінювався свідомо негативно, приналежність до «своїх» надавала людині право домагатися високого статусу в середовищі одноплемінників. Не рівність, а ієрархія вважалася основним принципом організації людського суспільства, тому в стародавньому світі домінуючим виявляється поняття честі як піднесення у «своєму» середовищі. Чим більш жорсткі форми має рангова структура суспільства, чим вище і міцніше бар'єри, що відокремлюють верстви суспільства, тим більшу роль в його звичаях грає честь. Свого максимального розквіту честь досягає у феодализмі. Найхарактернішими культурно-історичними феноменами честі можна вважати лицарство в західноєвропейському Середньовіччі, російське дворянство, самураїв в Японії і т. п. В повних своїх формах честь включає в себе посвячення та інші символічні процедури.

Поняття цивільної гідності зароджується в античну епоху, що супроводжувалася утворенням держав. Однак воно не пов'язується з індивідуальною самотутністю особистості. Цінність людини визначається виключно її належністю до держави. Причому поняття гідності відносилось тільки до вільних громадян. Раб не вважався людиною і тому не мав ні людської, ні громадянської гідності.

Новий час, зберігаючи соціальний сенс честі і гідності, наповнює їх, на відміну від Середньовіччя, особистісним змістом: все більше в їх основі відмічається не соціальний статус, а індивідуальна самосвідомість особистості, що приводить до появи і розвитку почуття власної гідності і честі. Ідея рівності людей від природи стала основою уявлень про те, що будь-яка людина, в силу приналежності до людського роду, має якусь абстрактну гідність людини як такої. Гідність розуміється як невід'ємний

атрибут людини, який не потребує додаткового визнання з боку суспільства. Подібне уявлення про гідність закріплюється у концепції прав людини, які належать кожному незалежно від його раси, статі, віку, соціального положення.

Новий і Новітній час все більше пов'язує поняття Честі і Гідності з успіхом: матеріальним достатком, престижем, становищем у суспільстві, владою. Одним з найсильніших стимулів прагнення до влади, просування по соціальній драбині, досягнення успіху стає честолюбство.

Після перемоги Жовтневої революції на довгі роки стає нормою подвійна мораль по відношенню до честі і гідності. З одного боку, проголошується загальна рівність, яка усуває залежність гідності громадян від їх походження, матеріального чи службового становища. З іншого боку, ставлення до праці, яке формально розуміється як «справа честі, слави, доблесті і героїства», звело на п'єдестал не тільки дійсно заслужених людей, але і тих, чия гідність полягала лише в приналежності до Компартії. Виникає так звана «номенклатура» - особливий клас посадових осіб, які вимагають для себе всі можливі почесні і привілеї не через особисті заслуги, а через займані посади.

Отже, поняття честі і гідності розвивалися в єдності і паралельно одне одному. Проте між ними існують відмінності, які є дуже цікавими для етичного аналізу.

Чесць і Гідність - категорії комплементарні, тобто вони взаємопередбачають і взаємодоповнюють одна одну. Так, якщо честь - це зовнішнє визнання цінності людини і внутрішнє прагнення до нього, то гідність - об'єктивна цінність особистості, яка може і не супроводжуватися визнанням або усвідомленням.

Якщо право на гідність людина набуває з моменту появи на світ, то честь набувається нею в процесі всього її життя. Різні обставини і сфери діяльності змушують говорити про честь не абстрактно, а стосовно до

конкретної ситуації. Тому можна говорити про професійну, сімейну, фамільну честь.

Крім відмінностей, між честю та гідністю існує певний зв'язок і складна взаємна узгодженість. Потреба в честі, тобто у визнанні, повазі, авторитеті, виявляється у тих, хто цінує свою гідність. Проте ця залежність не є прямо пропорційною. Не можна сказати, що чим вище у людини почуття власної гідності, тим більше у неї розвинене честолобство. Людина горда може бути в той же час дуже скромною.

Неоднозначність взаємозумовленості і взаємопротиріччя честі і гідності корениться в складності такого морально-психологічного явища, як самооцінка.

При адекватній (відповідній) самооцінці спостерігається гармонійне поєднання честі і гідності. У випадку високої адекватної самооцінки людина, яка розуміє свої чесноти, правомірно чекає від суспільства відповідної оцінки - честі. У випадку низької адекватної самооцінки людина не відчуває розчарування через нездійснені надії.

Якщо ж самооцінка неадекватна, то при заниженій самооцінці у людини зазвичай розвивається комплекс неповноцінності і орієнтація на непомітне місце в житті. У разі завищеної самооцінки розвивається претензійність - очікування і вимоги особливої поваги і шани без будь-яких на те підстав.

Кореляція честі і гідності ускладнюється ще й тим, що вони можуть бути відносно незалежними одна від одної. Це може проявлятися, наприклад, у тому, що втрата честі не веде автоматично до втрати гідності. Саме збереження власної гідності часто допомагало і змушувало людину піклуватися про повернення втраченої честі: доказом своєї невинуватості або, як у XIX столітті, дуеллю.

Совість - це здатність людини критично оцінювати свої вчинки, думки, бажання, усвідомлювати і переживати свою невідповідність належному. Совість відрізняється від іншого внутрішнього контролю,

здійснюваного свідомістю, почуття сорому. Сором і совість - досить близькі поняття. Сором повністю орієнтований на думку інших людей, які можуть висловити своє засудження з приводу порушення норм. У совісті рішення, дії та оцінки співвідносяться не з думкою або очікуванням оточуючих, а з обов'язком.

Совість виконує функцію внутрішнього регулятора, властиву моралі в цілому, працюючи в чотирьох напрямках.

Як стимулятор, орієнтуючи нас на дотримання моральних вимог, створюючи позитивну психологічну установку.

Як заборонний фактор, заздалегідь засуджуючи нас за передбачуваний вибір.

Совість може говорити всередині нас під час дії, коригуючи її.

Як контролер, оцінюючи наші вчинки, викликаючи відповідні моральні переживання.

Вихідну генетичну основу совісті становить співпереживання, а оскільки вона виражається переважно в негативному вигляді, - співчуття. Визначаючи ставлення совісті до інших феноменів моральної свідомості, можна зазначити також, що вона являє собою особливу чутливість до прояву зла у власній поведінці (зверхності, нахабства, несправедливості по відношенню до іншої людини).

Совість - це суб'єктивне усвідомлення особистістю свого обов'язку і відповідальності перед суспільством, це здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і виробляти самооцінку здійснених вчинків. Совість може проявлятися не тільки у формі розумного усвідомлення морального значення скоєних дій, але і у формі емоційних переживань, наприклад, в почутті докорів сумління.

Совість - це специфічний стан сорому. Вона формується в процесі соціалізації і виховання через постійні вказівки дитині на те, «що таке добре і що таке погано». На ранніх стадіях соціалізації совість проявляється як

«голос» значущого оточення: батьків, вихователів, однолітків, як веління якогось авторитету. У практиці виховання звернення вихователя до совісті дитини часто виступає у формі вимоги старанності.

Совість - це відповідальність людини перед самою собою як носієм вищих, універсальних цінностей. Совість вказує на невідповідність вчинку обов'язку. Тому виконання своїх зобов'язань породжує такі поняття, як «чиста совість», «спокійна совість». Але це є тимчасовим явищем, бо життя складне, людина потрапляє в різні ситуації, тому совість переходить у почуття провини (воно проявляється частіше як осуд себе у формі покаяння, жалю про скоєне), потім знову відбувається набуття почуття правильності і т.д.

Однак необхідно відзначити, що муки совісті можуть покарати тільки того, у кого вона є. Для натур менш розвинених в моральному відношенні значення має не совість сама по собі в її чистому вигляді, а якась суміш провини і страху. Докори сумління історично формувалися не тільки на основі співчуття, але і страху перед майбутньою невідворотною відплатою. У повсякденному моральному житті дуже велика роль покарання, одержуваного від людей. При цьому важлива не стільки кара сама по собі, скільки реальна можливість понести її, невідворотність покарання. В умовах безкарності виходить з ладу і така глибинна моральна система, як совість. Це, однак, не означає, що найкращим способом виховання сумлінності є сувора каральна практика. Покарання необхідно там, де вже склалися серйозні порочні нахили. З самого початку основний акцент, безумовно, повинен бути зроблений на формування здатності до співпереживання.

У повсякденному житті часто вживається термін «свобода совісті», що розуміється як право людини на незалежність внутрішнього духовного життя і можливість самому визначати свої переконання. Совість не повинна бути ніякою іншою, окрім як вільною.

Проблема сенсу життя постає у зв'язку з усвідомленням обмеженості і кінцівки власного життя. Неминучість смерті надає земному життю незворотного і неповторного характеру.

Певне рішення цієї проблеми з'являється одночасно з виникненням релігії, так як релігія виступає тією формою культури, в якій ставиться питання про інтеграцію цінностей. Але як особливе поняття «сенси життя» вводиться тільки європейською етикою Нового часу під істотним впливом християнства. Проблема сенсу життя, що виникла в рамках релігійної етики, зберігає своє значення і в етиці нерелігійній, навіть атеїстичній, оскільки питання про систематизацію людського життя не пов'язано безпосередньо з питанням про наявність або відсутність надлюдської істоти.

Питання про те, для чого людина живе на Землі, цікавив багатьох мислителів на всьому шляху розвитку людства. У різні часи різні філософи відповідали на це питання по-різному.

Різні підходи до питання про сенси життя поділяються на дві групи: іманентні і трансцендентні. З точки зору іманентних концепцій, сенси життя міститься всередині неї, тобто саме життя може бути цінним, якщо воно відповідає певним умовам. Для трансцендентних концепцій сенси людського життя розташовується за його межами, як правило, в якомусь надлюдському стані, для якого наше земне життя є тільки приготуванням.

У кожного з цих підходів є свої переваги і недоліки. Іманентний підхід відрізняється приземленістю і не дає людині повного примирення з фактом смерті. Трансцендентний підхід таку можливість дає, пояснюючи смерть точкою переходу в інший, можливо, більш досконалий стан, але він завжди залишається гіпотетичним, бо перехід в інший стан не дано людині в її досвіді: нікому достовірно невідомо, що буде після смерті.

Можна виділити три підходи щодо питання про сенси життя:

- песимістичний - нігілістичне заперечення сенсу життя, при якому життя сприймається як безглузда низка страждань, зла, хвороб з закономірним смертельним фіналом;

- скептичний - виражає сумнів в розумінні та значущості земного буття (наприклад, у релігійній етиці);

- оптимістичний - визнання сенсу людського життя і можливості його реалізації як найвищої цінності.

В античності, яка відрізнялася своїм оптимістичним світовідчуттям, гедонізм, який вищим благом вважав насолоду, сенс життя бачив у прагненні до нього, а евдемонізм, що вважав найвищим благом щастя, сенсом життя вважав досягнення щастя.

Кініки розглядали в якості сенсу життя боротьбу з пристрастями, перемогу над бажаннями: блаженство доставляє нам не володіння речами, а подолання потягу до них.

Середньовічна етика вважала насолоду гріхом і тому вимагала зречення від земних задоволень (аскетизм), а благо бачила в духовному служінні Богу в ім'я вічного спасіння, яке ставало сенсом життя віруючої людини.

В етиці Відродження знову звучать гедоністичні мотиви у розумінні сенсу життя: він втілюється в прагненні до слави, визнання. Якщо людина може сподіватися, що її ім'я не забудуть сучасники і нащадки, то її життя набуває сенсу вже завдяки його відображенню в свідомості інших.

Етика Нового часу продовжила лінію евдемонізму, посиливши в ньому раціоналістичний момент: на перший план було висунуто інтелектуальне розуміння щастя і сенсу життя, виявлене в пізнанні. Пізніше Т. Гоббс в XVIII столітті запропонував нову модель сенсу життя - влада людини над людиною.

У посткласичній етиці XIX століття ця модель була розвинена і обґрунтована німецьким філософом Ф. Ніцше у його вченні про «волю до влади». Сенсом життя, на його думку, повинна бути індивідуальна «воля до влади», могутності, підкорення чужої волі своїй. Моральний ідеал Ніцше - «надлюдина», сильна особистість, яка протистоїть натовпу - «посередності» і

яка знаходиться «по той бік добра і зла». СENS життя такої людини - у власній реалізації, так як саме вона (людина) - носій нової моралі.

Ще одна концепція сенсу життя, що мала прихильників в усі часи, але особливо в епоху створення і накопичення капіталу, - володіння: матеріальними благами, багатством, речами, престижем. У цьому випадку у свідомості людини відбувається трансформація: засоби, необхідні для існування життя, стають сенсом її буття. Звичайно, людина повинна жити добре. Але матеріальне благополуччя само по собі набуває сенсу тільки тоді, коли воно стає умовою вдосконалення його власника, або дає можливість допомогти іншій людині (благодійність), або сприяє розвитку суспільства і культури (меценатство).

І, нарешті, існує концепція, згідно з якою вічним сенсом людського буття є любов. Найбільш повно ця точка зору вперше висловила у філософії Л. Фейєрбаха. Тільки в любові він бачив єдиний засіб задоволення прагнення кожної людини до щастя.

Існують також і песимістичні концепції, які взагалі заперечують сенс життя. Так, наприклад, французький письменник Ф. Моріак приходить до висновку, що життя більшості людей - мертва дорога «в нікуди», рух сліпих, які бредуть до невідомого моря, і в цьому русі у них єдиний вибір: або кинути в пучину волі, або повернутися назад і почати все спочатку.

Але люди не хочуть миритися з відсутністю або втратою сенсу життя і продовжують шукати його. Проблема втрати та пошуку людиною сенсу життя була розглянута в багатьох філософських і психологічних вченнях, зокрема, у логотерапії - вченні про сенс життя одного з класиків гуманістичної думки XX століття - Віктора Франкла.

В. Франкл в роботі «Людина в пошуках сенсу» стверджував, що втрата сенсу життя не залежить від матеріального і соціального стану людини і супроводжується депресією. У благополучному суспільстві задоволення матеріальних потреб не дає людині почуття набуття сенсу життя. В. Франкл трактував сенс життя як «духовний об'єкт», до якого прагне

душа людини. Це прагнення є життєво важливою цінністю і пов'язане з цілями і цінностями, що мають значення. У несприятливих умовах (втрата, хвороба тощо) усвідомлення сенсу життя допомагає людині вижити, знайти психологічну рівновагу. «У кого є «навіщо жити», може витримати майже будь-яке «як» (Ф. Ніцше).

Сенс життя може бути знайдений в будь-якому віці людини і в будь-якій життєвій ситуації. Людина повинна сама надати сенс своєму існуванню. Пошук сенсу життя є єдиною властивістю людини як розумної істоти.

Щастя є однією з глобальних, безперечних для будь-якої людини моральних цінностей. В історії філософії (як і в життєвій практиці) можна знайти безліч тлумачень щастя.

Ще в давньогрецькій етиці виникло вчення про прагнення людини до щастя - евдемонізм. Давньогрецький філософ Демокріт розумів щастя як особливий милостивий стан душі, що характеризується урівноваженістю, гармонією, розміреністю, незворушністю, відсутністю пристрастей. У більш пізній етиці кініків зустрічається подібне розуміння: бути щасливим - значить не знати пристрастей, бути байдужим до всіх цінностей, «жити за природою», зберігати незалежність і спокій. Для Епікура щастя - в насолоді (особливому стану душі, благородному спокою, безтурботності, незворушності духу).

У християнському віровченні поняття щастя набуває суто духовний сенс, пов'язаний з Божественним одкровенням і не має відношення до радощів земного буття.

В епоху Відродження законним моральним принципом поведінки знову проголошується прагнення до земного щастя. Але особливо великого значення принцип евдемонізму набуває в етиці французьких матеріалістів XVIII століття. Щастя людини вони проголошують кінцевою метою всякого суспільства і всякої корисної діяльності людей. Прагнення до щастя трактувалося ними як дане людині від природи, а досягнення щастя - як здійснення справжнього призначення людини.

Таким чином, найчастіше зустрічається модель, в рамках якої щастя співвідноситься з певним благом, з його володінням або творенням.

Існує й інша думка: щоб людина була щаслива, вона повинна не мати, а бути (Е. Фромм) - бути моральною, самодостатньою особистістю, яка відрізняється певними моральними якостями. Тому щаслива людина ніколи не буде вчиняти завідомо злих учинків, інакше вона втратить відчуття щастя. Ще Аристотель говорив, що добро - це шлях до щастя і одночасно його складовий елемент.

Російське слово «счастье» можна зрозуміти як «співучасть» (рос. «соучастие»), тобто причетність даного індивіда вищій керуючій світом силі, як божественну участь у його долі. Щастя - це сприятливий перебіг людського життя і глибоке суб'єктивне задоволення цим перебігом.

Оскільки щастя характеризує якість і ставлення до життя в цілому, то його можна визначити як складну гаму почуттів, в якій позитивні переживання якимось чином переважають над негативними. Окремими елементами цієї складної гами будуть задоволення. Задоволення, або насолода, - це елементарне психічне переживання, в якому здійснюється безпосередня позитивна оцінка будь-якої дії, явища або ситуації.

Але вчиняти дії виключно заради задоволення здатні і тварини. У людській же психіці над переживаннями задоволення надбудовуються складніші системи. Найближчою з них є почуття радості. Радість можна визначити як душевний стан проміжний між задоволенням і щастям. Існує декілька відмінностей радості від задоволення.

По-перше, вони розрізняються за тривалістю переживання. Радість зазвичай більш тривала, ніж задоволення, так як вона є позитивною оцінкою не тільки актуального впливу, яке відбувається в сьогоденні, а також збереженням минулих і передбаченням майбутніх позитивних впливів.

По-друге, радість відрізняється від задоволення ступенем залученості свідомості або, ширше, душі. Поле свідомості людини має відому широту, і те, що знаходиться в його центрі, може бути за якістю протилежним тому, що

знаходиться на периферії, і блокувати цю протилежність. Наприклад, можна зберігати радісний стан душі, відчуваючи одночасно якесь незначне незадоволення, наприклад, легку біль від подряпини.

По-третє, радість підноситься над задоволенням ступенем активності суб'єкта. Задоволення є чисто пасивним переживанням, навіть якщо воно виникає як результат активної діяльності людини. Стан радості не може виключити певної активності суб'єкта, бо він не є миттєвим точковим переживанням, а зачіпає минуле і майбутнє, поширюється на багато ділянок свідомості.

Отже, радість, на відміну від задоволення, передбачає утворення у свідомості людини більш складної і досконалої оціночної системи, а саме, віднесення до цінностей. Життєвими цінностями називаються ті внутрішні та зовнішні сторони людської активності, наявність яких дає відчуття радості. До основних життєвих цінностей традиційно відносять: здоров'я, майновий достаток (багатство), свободу, соціальний престиж (повага навколишніх). Ці життєві цінності прийнято називати привативними. Під цим мається на увазі, що їх значимість усвідомлюється швидше через їх відсутність, ніж присутність.

Щоб картина була повною, до цього переліку слід додати непривативні цінності: любов, творчість, благоговіння.

Щастя - це стан, що виникає в процесі набуття непривативних цінностей та збереження привативних життєвих цінностей.

Міркування про щастя - це спроба намалювати ідеал найкращого стану людини. Щастя - це інтегральний результат морального життя. Воно базується на визнанні пріоритету як громадських, так і особистих інтересів. Тому щастя стає доступним тому, хто зайнятий корисною діяльністю, веде добродієсне життя.

Необхідно відзначити, що щастя не статично, а динамічно, воно не стільки в досягнутих рубежах, скільки в самому русі до мети, в боротьбі з труднощами, що зустрічаються на шляху (К. Маркс стверджував, що «щастя

- це боротьба»). Відсутність проблем викликає нудьгу, пересиченість. Однак для досягнення щастя важливо вміння людини задовольнятися тим, чого він досяг на поточний момент. Тому справедливі й слова К. Пруtkова: «Хочеш бути щасливим - будь ним».

Щастя - не десь за горизонтом, воно всередині людини: в його відношенні до світу, до своєї здатності сприймати і переживати дійсність. Можна зробити себе щасливим. Для цього треба навчитися радіти чужій радості і пом'якшувати чужий біль.

Найпритягальнішою моральною силою протягом всієї історії була любов. Її могутність полягає у тому, що вона радикально перетворює людину, спонукає її всіма силами душі прагнути до досконалості.

Любов у широкому розумінні - це морально-естетичне почуття, що виражається в безоплатному і самозабвенном прагненні до свого об'єкту, в потребі і готовності до самовіддачі.

Побудувати ієрархію моральної цінності видів любові досить складно. Можна виділити:

1) загальну установку на любов, тобто відкритість світу, потреба в близькості, здатність до турботи, жалості, співчуття, моральна цінність якої - у підвищенні особистості;

2) любов до об'єктів вищого порядку - Батьківщині, своєму народу, яка в поєднанні з почуттям обов'язку, честі, відповідальності утворює основу морального світогляду;

3) індивідуальну любов до батьків, дітей, чоловіка або жінки, що надає особливий сенс життя конкретній людині;

4) любов до предметів і процесів, що має опосередковану моральну цінність.

Індивідуальна статева любов - міжособистісна єдність з іншою людиною. Але любов - це не будь-яка єдність, а зв'язок, що передбачає збереження цілісності людської особистості; сила, що дозволяє подолати відчуження між людьми. Любити в моральному сенсі означає перш за все

давати, а не одержувати. Але, ділячись своїм життям, людина духовно збагачує іншу. Здатність любити, віддаючи, залежить від розвитку особистості. Це передбачає, що людина повинна виробити в собі установку на плідну діяльність, подолавши схильність до самозамилування, безглузлого часопроеднання, накопичення та насильства над іншими. Таким чином, в моральному сенсі цінність статевої любові в тому, наскільки вона облагороджує людину, і в тому, яке співвідношення володіння та дарування у процесі любові.

Любов так само різноманітна за своїми формами і змістом. Моральна цінність любові в тому, що вона мобілізує всі сили особистості. Наприклад, пристрасна любов - причина подвигів і геніальних творів, надає сенс життю і знищує страх смерті. Але її особливість - в динамічності і недовговічності, в її обов'язкової зв'язку з фізичним потягом, в її здатності позбавити особу раціонального контролю за своєю свідомістю і поведінкою. Суспільна свідомість визнає силу і значення пристрасної любові, але ставиться до неї насторожено, оскільки саме пристрасна любов частіше інших видів любові призводить особистість до внутрішнього конфлікту між обов'язком і любов'ю, між потягом і совістю.

Існує любов-дружба, яка поєднує в собі ознаки любові і дружби, вимагає взаєморозуміння та підтримки. Любов-дружба виникає як розвиток пристрасної любові або незалежно від неї. Сила і цінність любові-дружби - в її стабільності і довговічності, поєднанні раціональної і емоційної підстав, в меншій небезпеці руйнівного впливу на особистість.

Можна назвати і любов-турботу: материнська і батьківська любов, братерська і т. д., які означають глибоке почуття відповідальності, турботу, повагу, знання іншої людини, бажання допомогти їй в житті.

В історії розвитку моральної свідомості людського суспільства у кожного виду любові своє місце. З давніх часів існують моральні вимоги любити свою батьківщину, свій народ, у всіх культурах існує шанування своїх батьків, пізніше моральною цінністю виявляється любов до дітей.

Суперечливим було і осмислення індивідуальної статевої любові в моралі і мистецтві.

Стародавнє суспільство не знало любові в нашому розумінні цього слова: любові-прихильності однієї людини до іншої, чоловіка і жінки. Сім'я як суспільна група виконувала завдання економічного забезпечення, забезпечення безпеки її членів і відтворення населення. Ми можемо припускати, що в культурі цього суспільства не було такої цінності, як індивідуальна любов: любов батьківська, братерська або еротична. І далі протягом тривалої історії людей сімейне життя і любовні переживання існують роздільно, знаменуючи собою або різні вікові етапи, або різні сфери приватного життя людини. Відображення саме такого стану речей можна побачити у творах мистецтва будь-якої епохи: подружня любов представляється як звичка або удавання, які приховують пересичення, нудьгу і конфлікт.

Кохання як цінність і умова шлюбу затверджується в суспільному світогляді, культурі і буденній свідомості в кінці XIX ст. Можна стверджувати, що у XX ст. в Європі, Америці та Росії стало вважатися аморальним укладати шлюби без кохання. В Росії такі володарі думок, як Толстой, Тургенєв, Чехов намагалися довести аморальність шлюбу, побудованого на розрахунку і необхідності.

Найважливішим інститутом, створеним культурою для регулювання відносин між статями, є *сім'я*. Саме в ній людина отримує перший досвід любові, і від того, яким насиченим і плідним він буде, істотно залежить його власна здатність любити.

У сімейній обстановці формується уявлення людини про взаємини чоловіка і жінки, батьків і дітей, про суспільні ідеали, норми добра і зла. Сім'я ґрунтується на кровноспоріднених зв'язках, але сімейні відносини мають і економічний, і соціальний, і юридичний, і духовний аспекти.

Сім'я як суспільна група існує з найдавніших часів. Світова культура створила три основні форми сім'ї, функції якої охоплюють майже весь спектр

людських потреб та інтересів. Цими трьома формами є моногамія, полігамія і поліандрія.

Найпоширеніша форма - моногамія (одношлюбність). Для європейської моралі, заснованій на християнстві, ця форма сім'ї найбільшою мірою сприяє рівності, справедливості і любовним стосункам між статями.

У країнах ісламської цивілізації, а також у більшості аборигенних первісних культур широко представлена полігамія (багатоженство). За такої форми сім'ї практично відсутні самотні жінки, але не може бути мови навіть про відносну рівність між чоловіком і жінкою, а любов між подружжям набуває несиметричного характеру.

Поліандрія (багатомужжя) існує у вкрай незначному числі культур (наприклад, в тибетському королівстві Мустанг) і зумовлена факторами демографічного та господарського плану, насамперед, необхідністю стримувати зростання народонаселення. В даній системі обездолено більшість жінок, які позбавлені можливості бути коханими, одружитися і народити дітей.

В моральному відношенні моногамія краща за інші форми сім'ї. Вона більше відповідає людській природі. Однак далеко не кожні дві людини, навіть щиро і пристрасно закохані, можуть утворити морально повноцінну сім'ю, та й сам цей процес вимагає тривалих, часом дуже тяжких зусиль щодо взаємної гармонізації.

Моральну основу сім'ї становить специфічний спектр цінностей. Її ядро утворюють дві людини, які об'єднуються через те, що для кожної з них інша є найцінніша. Розпад сім'ї відбувається внаслідок руйнування цього суто виборчого ціннісного відношення. Навіть якщо подружжя продовжують жити разом, але втратили один для одного всяку цінність, сім'ї більше немає, вона продовжує існувати суто номінально, не виконуючи свого головного морального призначення.

Для сім'ї потрібна готовність приймати іншу людину такою, якою вона є, не намагаючись переробити її на свій лад; радіти її успіхам,

підтримувати в кризові моменти. Стійкість до неминучих потрясінь набуває та сім'я, де склався чіткий розподіл обов'язків, вироблений механізм прийняття рішень з урахуванням інтересів усіх членів сім'ї. Будучи осередком суспільства, сім'я вбирає в себе всі механізми моральної регуляції поведінки, але посилює їх дію, оскільки зв'язки в ній носять безпосередній, інтимний характер.

Криза сучасної сім'ї, що виражається в зростанні розлучень і самотніх людей, зниження народжуваності і відокремленні поколінь, зменшує моральну захищеність людини і рівень її задоволеності життям. Перспективи його подолання поки досить примарні. Обережні надії вселяє загальна стабілізація життя, цілеспрямована соціальна політика, зміцнення духовних засад.

Принципи морального спілкування

Принцип етичного життя – це той більш-менш чітко сформульований і раціонально виражений спосіб, яким людина визначає свою життєву позицію, своє ставлення до інших людей і до найважливіших проблем людського буття. Наприклад, гедонізм – це і етична концепція, і принцип, яким керуються у своєму житті деякі люди, найчастіше і не підозрюють, що існує ціла концепція, що обґрунтовує і виправдовує стиль їхньої поведінки. Можна сказати, що етичний принцип характеризує стиль життя людини і його життєві позиції.

Аскетизм

Аскетизм (від грецького «аскет» – відлюдник, чернець) – це зневага чуттєвим світом або навіть повне його заперечення заради миру духовного. Часто це добровільне перенесення страждань, болю, відмова від суспільства, від сім'ї, відхід зі світу в монастир і т.д. Мета аскетизму – розвиток духу, досягнення максимальної духовної концентрації, набуття надприродних здібностей. Все це властиво і послідовникам йоги, і християнським містикам, і ідейним комуністам, які готові були голодувати самі і приректи на голод і

муки цілі народи в ім'я якнайшвидшого досягнення світлого майбутнього. Всім відомий попередник таких комуністів, герой роману «Що робити?» Рахметов, який спав на цвяхах, готуючи себе до майбутніх випробувань, і відмовлявся від мінімальних зручностей життя для того, щоб загартувати своє тіло.

Часто аскетизм як стиль індивідуального життя є для аскета лише спосіб досягнення більш високих духовних цінностей. Російський філософ і богослов П. Флоренський зазначав, що святі отці називали аскетику чи не наукою і навіть не моральною роботою, а мистецтвом, мистецтвом, мало того – найголовнішим мистецтвом, мистецтвом по перевазі. Теоретичне знання – філософія – є любов до мудрості. Споглядальне знання, що дається аскетикою, є Філокалія - любов до краси. «...Аскетика створює не «доброго» людини, а прекрасного, і відмінна особливість святих подвижників – зовсім не їх «доброді», яка буває і у плотських людей, навіть у вельми грішних, а краса духовна, сліпуча краса променистої світлоносної особистості..»

Святий подвижник, реально долучаючись до життя в безумовній красі, фактично ще за життя долає межу між двома світами, роблячи з себе «просіяли тварь».

У аскетизмі розрізняється тілесне і плотське. Тіло – це храм духу, тіла можуть бути духовними, крізь оболонку тіла, крізь обличчя й очі може просвічувати дух. А плоть – це тварина начало в людині, що виходить із своєї землі, що перестає служити основою духовному початку. Плоть, згідно В.Соловйову, – це буття, що не володіє собою, цілком звернене назовні – порожнеча, голод і ненаситність, – розпливається в зовнішності і кінчає реальним розпаданням. А дух – це буття, яке увійшло в себе, самовладання. Дух вимагає ослаблення плоті, переведення її з чинного стану в потенційний. Такий моральний сенс сьогодення аскетизму.

Переважання духу над плоттю необхідно для збереження моральної гідності людини. Принцип істинного аскетизму є принцип духовного самозбереження. Але внутрішнє самозбереження окремої людини, істоти

хоча б і духовного, вважав В. Соловйов, не може бути безумовним добром, або вищою і остаточною метою життя. Рабство людини у плотських потягів, тобто у всього противорозумного, безглузлого, що перетворює його в найгірший вид тварини, є, без сумніву, зло. І в цьому сенсі ніхто не може заперечувати аскетизму, тобто зведеного в принцип стриманості. Всякий згоден, що нездатність до опору тваринним інстинктам є безсилля духу - щось для людини ганебне і, отже, погане. Значить, здатність до такого опору є добро і повинно бути прийняте як норма, з якої можуть випливати певні правила життя. У цьому пункті моральна філософія тільки усвідомлює і розвиває те, що затверджується простою людською свідомістю. Крім всяких принципів, - обжерливість, пияцтво, розпуста безпосередньо викликають огиду і презирство, а утримання від цих вад користується мимовільною повагою, тобто визнається добром.

Егоїзм

Егоїзм (від лат. «Ego» – Я) – життєва позиція, відповідно до якої задоволення людиною особистого інтересу розглядається в якості вищого блага і, відповідно, кожному слід прагнути тільки до максимального задоволення свого особистого інтересу, можливо, навіть ігноруючи і порушуючи інтереси інших людей або спільний інтерес. Егоїзм - це турбота про себе навіть за рахунок блага інших. За самою своєю природою людська воля спрямовується не на загальне, а на власне індивідуальне благополуччя. «Любов до самого себе, - писав О. Уайльд, - це єдиний роман, що триває довічно». Потрібні досить високий рівень розвитку культури, специфічне виховання, щоб людина навчилася більше думати про інших, ніж про себе. Чим більше культури, тим менше егоїзму.

Якщо морально вихована людина керується правилом «Чиніть з людьми так, як хотіли б, щоб вони чинили з вами», то для егоїста головний принцип: «Чиніть з людьми так, як вони чинять з вами».

Звичайно, жодна людина не буває егоїстом в чистому вигляді в тому сенсі, що прагне виключно до власного благополуччя і абсолютно

нечутливий до положення інших. Завжди існує хоча б невелике число осіб, наприклад родичі і друзі, яким людина готова допомагати. Принцип егоїзму був визнаний в Новий час як універсальне мірило діяльності, насамперед діяльності господарської. Сам термін «егоїзм» виник у XVIII столітті. Передбачалося, що людина, прагнучи до власної вигоди, наприклад, будуючи завод, тим самим допомагає розвитку суспільства.

Дуже яскраво розкрив сутність егоїзму англійський філософ і лікар (француз за походженням) Бернард Мандевіль (1670-1733). У своєму сатиричному творі «Байка про бджіл» він писав, що соціальна поведінка заснована на самолюбстві. Самолюбство як розгул егоїзму є потужним стимулом, рушійною силою вчинків, справжнім базисом всього суспільства. Самолюбство є не що інше, як самозбереження, боротьба індивіда за життєві засоби і проти протистоянь йому інтересів інших людей. Самолюбство створює загальну атмосферу марнославства, яка цементує суспільство. Кожен прагне до того, щоб заслужити визнання інших. Потреба індивіда у визнанні інших людей породжує моральне удавання й умовності морального життя. Турбота про благо інших, любов до інших, благодійність - все це тільки вивіска, за якою ховається любов до себе, чистий і послідовний егоїзм.

Егоїзм особистості виявляється у всіх соціальних і вікових групах і в усіх сферах буття. Він завдає своїм жертвам біль і страждання, моральний і матеріальний збиток, часом навіть ламає долі людей, руйнує колективи та організації. Хіба ми не чуємо скарги на надмірне самолюбство і корисливість наших дітей, батьків, людей похилого віку, керівників, бізнесменів? Хіба не стикаємося з безсоромним ігноруванням наших почуттів, потреб, бажань? Хіба не зустрічаємо цинічне користолюбство в області розподілу благ та винагород? Нерідко дорікають партнерів, колег, родичів і навіть друзів у тому, що вони думають лише про себе, дружать лише з міркувань користі, тягнуть все на свій бік і пр. Егоїзм за своєю природою безмежний, писав А.Шопенгауер, Людина, безумовно, бажає зберегти своє існування, бажає, щоб воно було вільне від страждань, бажає можливо більшого добробуту і

всякого насолоди, до якого він здатний. Все, що цьому протидіє, викликає незадоволення, гнів, ненависть. Людина бажає все мати, але так як це неможливо, то він бажає хоча б усім повелівати. «Егоїзм колосальний – він підноситься над світом, – не без підстави писав песиміст А. Шопенгауер. – Бо якби кожній окремій людині був наданий вибір між його власним знищенням і загибеллю всього світу, то мені немає потреби говорити, куди, у величезній більшості випадків, схилився б цей вибір».

Ця якість точно описано Е. Фроммом. «Бути егоїстом – означає, що я хочу все для себе; що мені приносить задоволення володіти самому, а не ділитися з іншими; що я повинен стати жадібним, тому що якщо моєю метою є володіння, то я тим більше значу, чим більше маю; що я повинен відчувати антагонізм по відношенню до всіх інших людей: до своїх покупців, яких хочу обдурити, до своїх конкурентів, яких хочу розорити, до своїх робочих, яких хочу експлуатувати. Я ніколи не можу бути задоволеним, оскільки моїм бажанням немає кінця; я повинен заздрити тим, хто має більше...»

Егоїзм - крайня форма індивідуалізму. Етика егоїзму, на відміну від етики турботи, повністю ігнорує почуття і інтереси оточуючих. У цьому сенсі етику турботи можна назвати соціальною, а етику егоїзму – антисоціальною. Таким чином, мотиви своєкорисливої особистості відображають лише її власні потреби, її індивідуальні устремління. Ось чому егоїст фокусує всі свої здібності тільки на власних почуттях і потребах, правах і контрактах, вважаючи їх найважливішими на світі. Для себелюбного людини, як правило, єдина реальність – лише його власне Я. Один з апологетів егоїзму, Макс Штірнера, писав: «Для егоїста немає нічого настільки високого, щоб він упокорився перед ним, немає нічого настільки самостійного, щоб він жив заради цього, немає нічого святого, щоб він пожертвував собою для цього».

Егоїзм зростає в загрозливих масштабах саме в періоди соціальних катаклізмів, економічних криз, воєн, коли в суспільстві гостріше відчувається

убогість ресурсів виживання, коли ослаблена система контролю та розширено межі дозволеного.

Егоїзм дуже часто, якщо не завжди, породжується почуттям власної неповноцінності. Егоїсти частіше інших приписують оточуючим упередженість, агресивність, злість, заздрісність, егоїзм і мстивість – весь набір деструктивних якостей. Вони проектують власні негативні нахили на оточуючих, бажаючи, бути може, такий проекцією виправдати власні недоліки. На відміну від егоїстів, моральна людина приписує оточуючим передусім моральні риси: працьовитість, ввічливість, чуйність, патріотичність, чесність, непідкупність, порядність і совісність і т.д.

Французькі філософи XVIII століття виступили з теорією "розумного егоїзму", згідно з яким основою чесноти є правильно зрозумілий власний інтерес. Послідовником цієї теорії французьких філософів в Росії був Н.Г. Чернишевський. Розумна особистість розуміє, що її особисте щастя поєднується із загальним благополуччям. Найбільш переконливо Чернишевський виклав свою етичну теорію в романі «Що робити?». Один з персонажів цього роману, Лопухов, жертвуючи собою заради блага інших, каже: «Не така я людина, щоб приносити жертви. Та їх і не буває, ніхто і не приносить, це фальшиве поняття: жертва – чоботи всмятку. Як приємніше, так і поводишся». Деякі розглядають цей аргумент як незаперечний доказ істинності гедонічних теорій етики. Насправді – це не так. Метою всякого нашого дії є реальна чи уявна цінність, яку ми любимо, а почуття задоволення, яке нами переживається, – це тільки ознака досягнення мети, але, звичайно, не мета сама по собі. Матеріалісти, подібні Чернишевському, не можуть пояснити безкорисливу любов до таких об'єктивним цінностям, як правда або краса, і тому намагаються витлумачити всяку дію людини як наслідок його прагнення до задоволення. Те, що такі люди, як Чернишевський, що присвятили все життя безкорисливому служінню безособовим цінностям, прагнули пояснити свою поведінку мотивами

егоїзму, часто було наслідком скромності, яка не дозволяла їм вдаватися до таких пишномовним словами, як «совість», «честь», «ідеал» і т.д.

Альтруїзм

Альтруїзм – це моральний принцип, який наказував безкорисливі дії, спрямовані на благо (задоволення) інших людей. Благо іншого більш значимо для альтруїста, ніж власне «Я». Сам термін був введений французьким філософом О. Контом (1798-1857) на противагу поняттю «егоїзм». Егоїзм - більш первинне, майже природний початок, властиве всім людям, а альтруїзм з'являється поступово, в ході соціальної еволюції людства.

Генетик і філософ В.П. Ефроїмсон вважав, що в спадковій природі людини закладено щось таке, що одвічно тягне його до справедливості, до подвигів, до самовідданої.

У людини є величезні, хоча й суперечливі потенції до здійснення добра, які закладені в самій його спадковій природі впливом особливих біологічних факторів, які відігравали істотну роль у механізмах природного відбору в процесі еволюції наших предків. І не мають рації ті, хто вважає, що людині властивий тільки егоїзм.

Інакше довелося б зробити висновок, що всі етичні начала в людині породжені лише вихованням, релігією, вірою, переконаністю, що вони є особливостями, щоразу заново придбані під впливом середовища в ході індивідуального розвитку, тобто неспадковими. Зате спалаху масової жорстокості - не тільки результат поганого виховання і культивування, але це і повернення до тварин інстинктів, до первісних звіриним, зі століття в століття притлумлюється, але саме природним властивостям.

Стада і орди недолудей і пологи, племена перших людей могли якийсь час обходитися без будь-яких колективістських і альтруїстичних інстинктів. Вони могли перемагати і плодитися, але були приречені на

загибель, були тупиками еволюції, її зсихають гілочками. Лише дитинчата зграй, орд, родів, племен з досить розвиненими інстинктами та емоціями, спрямованими не тільки на особисту захист, а й на інстинктивну, напівсвідомо або свідому захист потомства, захист колективу в цілому, мали шанси вижити. В умовах доісторичних і навіть історичних індивіди, у яких були відсутні ці інстинкти, і громади, в яких вони були рідкісні, безперервно усувалися природним відбором за рахунок малої чисельності виживаємо дитинчат.

Комплекс етичних емоцій і інстинктів, підхоплює природним відбором в умовах тієї специфіки існування, виявляється надзвичайно широким і складним. Багато протиприродні, з точки зору вульгарного соціал-дарвінізму, види поведінки виявлялися насправді абсолютно природними і спадково закріпленими. Тому властиве людині прагнення здійснювати благородні, самовіддані вчинки не є простою позою (перед собою чи іншими), що не породжується тільки розрахунком на компенсацію раєм на небі, чинами, грошима та іншими благами на землі, не є лише наслідком виховання. Альтруїзм - не просто релігійний ідеал, це непорушна потреба людства в цілому.

В. П. Ефроїмсон не міг довести наявності вродженої схильності до альтруїзму, спираючись на факти, але він абсолютно правий у тому, що без альтруїстичних мотивів поведінки хоча б невеликої частини людей не змогло б вижити людство в цілому.

Альтруїзм, що виражається насамперед як жалість, співчуття до іншої людини, – почуття загадкове і таємниче за своєю природою. Як можливо, питав А. Шопенгауер, щоб не моє страждання зробилося мотивом для мене і спонукало б мене до дії? Як можливо, що побачивши чужого страждання страждаю і я сам? Це явище, вважав Шопенгауер, є велике таїнство етики.

В. Соловйов, коментуючи ці висловлювання Шопенгауера, не бачив нічого таємничого в явищі співчуття. На його думку, існує природна, органічна зв'язок всіх істот як частин одного цілого. Це дані досвіду, а не

тільки уможливлена ідея, а тому і психологічне вираження цього зв'язку - внутрішнє участь однієї істоти в стражданні інших, співчуття або жалість, - є щось зрозуміле і з емпіричної точки зору, - як вираження природною і очевидною солідарності всього існуючого. «Це участь істот один в одному відповідає явному змістові всесвіту, цілком згідно з розумом або зовсім раціонально. Безглуздо або ірраціонально, навпаки, взаємне відчуження істот, їх суб'єктивна окремість, що суперечить об'єктивній неподільності. Цей факт внутрішнього егоїзму, а ніяк не взаємна участь між частинами єдиної природи, є дійсно щось таємниче і загадкове найвищою мірою, - щось таке, про що розум не може дати прямого звіту, і підстави цього явища не можуть бути знайдені шляхом досвіду».

Соловйов формулював два правила альтруїзму - негативне і позитивне : не роби іншому нічого такого, чого собі не хочеш від інших ; роби іншому все те, чого сам хотів би від інших. Коротше і простіше ці два правила, що з'єднуються звичайно разом, виражаються так : нікого не ображай і всім, наскільки можеш, допомагай. Перше, негативне, правило називається правилом справедливості, другий - милосердя. Правда, вважав Соловйов, таке розходження не зовсім точно. Адже в основі другого правила також лежить справедливість : якщо я бажаю, щоб інші допомагали мені в нужді, то справедливо, щоб і я їм допомагав. З іншого боку, якщо я не хочу нікого ображати, то ж тому, що я в інших визнаю такі ж живуть і страждають істоти, як я сам, але в такому випадку я, звичайно, буду намагатися по можливості рятувати ці істоти від страждання. Я їх не ображаю, бо їх шкодую, але якщо я їх шкодую, то я буду і допомагати їм. Милосердя передбачає справедливість, а справедливість вимагає милосердя, це тільки різні сторони, різні способи прояви одного і того ж початку.

Між цими двома сторонами або ступенями альтруїзму є дійсне розходження, але немає і не може бути протиріччя, вважав Соловйов. Не допомагати іншим — вже означає ображати їх, людина послідовно

справедливий неодмінно буде виконувати і обов'язки милосердя, а людина істинно милосердний не може бути водночас несправедливим.

Загальне правило альтруїзму: поступай з іншими так, як хочеш, щоб вони чинили з тобою, – зовсім не припускає матеріального чи якісного рівності всіх суб'єктів. Такого рівності, по Соловйову, не існує в природі, і вимагати його було б безглуздо. Справа йде не про рівність, а лише про рівне право на існування і розвиток своїх позитивних сил. Дикий папуас має таке ж право існувати і вдосконалюватися у своїй сфері, яке мали Франциск Ассизький або Гете. Поважати це право ми повинні однаково у всіх випадках – вбивство дикуна є такий же гріх, як вбивство генія або святого, але з цього не випливає, що вони були рівноцінні в усіх відношеннях, і що ми повинні були ставитися до них однаково поза межами цього загальнолюдського права. Логічні вимоги альтруїзму всеосяжні, розум не знає пристрастей і перегородок, і в цьому він збігається з тим почуттям, на яке психологічно спирається альтруїзм. Жалість, як ми бачили, також універсальна і безстороння, і в ній людина доходить до «уподібнення Богу», тому що обіймає однаковим участю всіх без різниці: і добрих, і «ворогів істини», і людей, і демонів, і навіть «єство плазунів».

Аморалізм

Аморалізм означає заперечення моральних засад і загальноприйнятих норм поведінки, нігілістичне (негативне) ставлення до моральних норм і принципів. На практиці аморалізм може бути пов'язаний з моральною нерозвиненістю того чи іншого індивіда або породжуватися соціальними протиріччями, що приводять до деградації цілих верств суспільства і духовному розпаду особистості. У теорії аморалізм зазвичай підміняє моральні критерії утилітарно-прагматичними, кон'юнктурно-політичними, естетичними критеріями або ж індивідуалістичними міркуваннями свободи, самоствердження, насолоди, вигоди особи і т.п. Аморалізм виражається у визнанні повної відносності, умовності і прагматичності будь-яких

принципів і норм моралі, в негативному ставленні до цінностей суспільної культури (в античній філософії – у кініків і деяких софістів). В історії неодноразово зустрічалися періоди, коли панівна мораль супроводжувалася практичним аморалізмом, а опозиція до неї підчас переходила в неприйняття всякої моральності взагалі.

Після Жовтневої революції В.І. Ленін писав і говорив, що в ім'я майбутнього, комунізму моральні громадянські війни, державний терор, експорт революції, насильство, розстріли, соціальні експерименти. Звичайно, не можна скинути з рахунків відому привабливість ідей марксизму-ленінізму про скоєний і справедливому комуністичному суспільстві. Але насправді Ленін і його партія з часу завоювання ними влади затвердили злегка завуальовану жорстоку державну експлуатацію, на зміну раніше соціальній нерівності прийшло нове, не менш сильне. Місце класової несвободи зайняла тотальна несвобода. І обіцянку народу усіляких економічних і соціально-політичних благ, обіцянку наздогнати і перегнати в найближчому майбутньому передові капіталістичні країни обернулося відставанням у всіх життєвих сферах: у політиці, економіці, моралі, культурі і т.п.

Такий же аморальний стиль життя існував в СРСР в епоху застою. Пануюча верхівка, проповідуючи моральні цінності будівельника комунізму, закликаючи народ віддавати всі сили будівництву нового суспільства, терпіти нужду і позбавлення в ім'я щастя майбутніх поколінь, сама цинічно зневажала всі норми моралі - процвітали хабарі, казнокрадство, нестримне особисте збагачення і т.д. Все це вело до того, що стрімко падав моральний рівень всього народу, в суспільстві росли апатія і байдуже ставлення до малооплачуваної праці, невіра в ідеали.

Часто зустрічається твердження, характерне, наприклад, для епохи Відродження (Макіавеллі, єзуїт Лойола та інші), що мораль має бути повністю підпорядкована політичним завданням, заради досягнення яких виправдані будь-які методи («мета виправдовує засоби»). У найбільш цинічною і людиноненависницької формі аморалізм проявився в ідеології і

практиці фашизму (культ фюрера, що звільняє своїх підданих від «химери совісті»).

Яскравим проявом аморалізму як протесту проти лицемірної суспільної моралі є ідеологія деяких молодіжних рухів, наприклад хіпі, які відкидали всі моральні норми як нібито буржуазні, принципово не працювали, жили жебрацтвом, проповідували вільну любов, наркотики і т.д.

Імморалізм

Імморалізм (від лат. «Im» – не) філософська позиція (тип мислення), яка проявляється у прагненні вийти з-під регулятивної влади повинності, в запереченні ціннісних установок і стійких нормативних систем. Імморалізм досить часто, але абсолютно неправильно вважають різновидом аморалізму.

Існують абсолютний імморалізм, який принципово відкидає сам принцип морального регулювання, та відносний імморалізм, який піддає критичного переосмислення сучасні йому конкретно – історичні форми моралі. В історії філософії імморалізм представлений досить широко.

Класичними Іммораліст були Ф. Ніцше і російський філософ К. Леонтьєв. Для таких мислителів характерний пошук метафізичної основи буття, при зіткненні з якої має бути подолано все зовнішнє, не «справді суще». «Переоцінка всіх цінностей» виробляється заради виходу на принципово інший, новий рівень духовності. Леонтьєв, наприклад, був яскравим і послідовним критиком всіх основних морально - ліберальних принципів ХІХ століття, ідеалів гуманізму, прогресу, рівності, співчуття до нещасного, експлуатованого народу.

З його точки зору, гуманісти люблять людину тільки за те, що він людина. А любити треба не просто людини, любити треба людини сильного, яскравого, людини, яка намагається бути людиною, яка мучиться, страждає, але виковує з себе особистість. «Європейська думка поклоняється людині тому тільки, що він людина, поклонятися вона хоче не за те, що він герой чи

пророк, цар чи геній. Ні, вона поклоняється не такому особливому і високому розвитку особистості, а просто індивідуальності кожної людини і всяку особистість бажає зробити щасливою (тут, на Землі), рівноправних, покійною, гордовито-чесних і вільних в межах відомої моралі. Це те шукання вселюдської рівноправності і вселюдської правди, що виходить не від позитивного віросповідання, а від того, що філософи звать особистої, автономічних моральністю, це - то і є отрута, найтонший і наймогутніший з усіх настільки різнорідних інфекцій, що розкладають поступовим дією своїм всі європейські суспільства».

Імморалізм є складним, багатогранним феноменом, що має безліч іпостасей. Він реалізується на різних рівнях освоєння людиною дійсності, і в певні періоди постає в якості потужної соціальної сили, що істотно впливає на хід історичного розвитку. Імморалізм є необхідна умова динамічного розвитку культури і, зокрема, її моральної складової, виступаючи в якості діалектичної антитези конкретно - історичним системам моральності.

Нігілізм

Нігілізм (від лат. «Nihil» – ніщо) – це заперечення всього культурної спадщини минулого, а також прийнятих у суспільстві норм, ідеалів, традицій і цінностей. У російській культурі другої половини XIX століття нігілістами називали представників радикальної течії – різночинців-шістдесятників, які заперечували застарілі соціальні підвалини і моральні цінності кріпосницької Росії, звістивши матеріалізм і атеїзм. Яскравий приклад такого нігіліста – Євген Базаров у романі І. Тургенєва «Батьки і діти»

Найбільш послідовним аналітиком нігілізму є Ф. Ніцше. У Платона вперше, вважав він, за світом чуттєвим з'явився світ надчуттєвий. Виникало сутнісне розходження між створеними речами і творцем – Богом, Бог приймає образ вищого порядку, являючи всю повноту благ, вищого добра. Так у європейській свідомості встановлюється зв'язок онтологічної ідеї та

морального ідеалу. Бог – це певна онтологія, яка у Ніцше одночасно формулюється як ворожа життя мораль.

Для Ніцше християнський Бог – це насамперед сукупність моральних категорій і принципів: благо, добро, любов, благодать. У християнстві, одним з джерел якого було вчення Платона, з'являються світ гірський і світ частковий, світ істинний і той світ, в якому ми тягнути своє повсякденне існування. Але складати казки про якийсь інший світ, вважав Ніцше, – абсолютно безглузде заняття, якщо тільки воно не викликано інстинктом заперечення, недовіри до життя. Якщо ж нами рухає цей інстинкт, ми в помсту за наше життя створюємо фантасмагорію інший, «кращої» життя.

Ідея Бога – умова існування світу цінностей, вона робить цінності вічними, перетворює їх у діючу силу надчуттєвого світу, захищає від посейбічності, від життя. Але рано чи пізно настає епоха, коли Бог помирає. Ніцше розумів і переживав нігілізм як знецінення світу взагалі, крім самої вичерпної його характеристикою смерть Бога. Бог європейської історії втратив свою значущість для людської волі, а разом з цим попадали та всі його історичні похідні – ідеали, принципи, норми, цілі та цінності. Оскільки через них наповнювалося змістом все, з їх падінням ніщо вже не могло утримати від «нікчемності» одну сферу життя. Люди ще тримаються різноманітних «оазисів» сенсу, зберігають віру в осколки колишнього способу, але єдиної зберігає опори у них вже немає. Так, світло зірки, згаслої тисячі років тому, ще доходить до нас, залишаючись, однак, простий видимістю.

Колишній надчуттєвий світ цілей і заходів уже не пробуджує і не несе життя. Той світ тепер сам безжиттєвий – він мертвий. Християнська віра ще існує, однак правляча в тому світі любов вже перестала бути принципом всього, що удосконалюється тут і тепер.

Авторитет Бога, авторитет Церкви з її вчительської місією зникає, але його місце заступає авторитет совісті та рветься сюди ж розуму. Втеча від

світу в сферу надчуттєвого замінюється історичним прогресом. Потойбічна мета вічного блаженства перетворюється в земне щастя для більшості.

Будучи не в змозі створити нічого нового, нігілізм консервує релігії, метафізики, переконання всякого роду. Але за всім цим ховається втома, фаталізм, розчарування чи злоба. Навіть російський нігілізм, вважав Ніцше, – це прорив до нової віри, який залишається такою ж вірою, викликаної потребою в опорі, в силі, що діє ззовні.

Істинний світ втратив свою привабливість – він не рятує, ні до чого не зобов'язує, нічого не додає до емпіричного факту, до картини світу позитивістської науки. Істинний світ і Бог стали марними ідеями, які необхідно скасувати. Безроздільне панування християнської моралі над умами людей призвело до нігілізму і соціалізму. Нігілізм означає для європейської культури вичерпаність можливостей її розвитку по векторах колишніх цінностей, оскільки це вже «порожністі ідоли». Релігія, мораль, мистецтво, наука стали формами самовідчуження і самозаперечення людини, причому заперечення людиною самої себе досягає максимальної сили, що означає катастрофу європейської духовності, за якою посліднують катастрофи соціальні.

Нігілізм і зараз залишається принципом життя досить великого числа людей, насамперед маргіналів. Викинуті на периферію життя, відсталі від шалених темпів прогресу, не відповідаючи йому ні віком, ні освітою, вони не вірять ні в Бога, ні в чорта, ні в будь-які моральні цінності.

Подвижництво

Це вид моральної діяльності, виконання моральних обов'язків по відношенню до інших людей всупереч вкрай несприятливим соціальним умовам або обставинам особистого життя, ворожої навколишньому середовищу і тиску ззовні, стійке перенесення труднощів, тягот, поневірянь, самопожертву. Історично ідея подвижництва виникає як антитеза героїзму. Останній спочатку розумівся як дарована людині богами надприродна

здатність перемагати ворогів і досягати успіху в будь-яких починаннях, як винятковість долі, успішність і всесилля, притаманні лише вождям і царям (Гільгамеш в шумерсько-авілонському епосі, Ахілл у Гомера), але не простим смертним.

З розвитком державно-ієрархічних відносин виробляється свідомість нездоланності життєвих протиріч і перешкод, що виникають перед особистістю, позбавленої світської і божественної влади. Формується і інше уявлення про життєвий подвиг : здатність людини протистояти ударам долі, зі спокоєм приймати поразки і, навіть не досягаючи позитивних результатів, залишатися вірним моральним принципам, зберігаючи внутрішню свободу. Подвижництво виробляє стоїцизм. У особливо ворожих людині умовах подвижництво переростає в мучеництво, жертву собою в ім'я піднесеної ідеї. Цей ідеал був вироблений у світових релігіях, особливо християнстві і частково буддизмі. Так, образ Христа постає як приклад людини-мученика, який жертвує собою заради відкуплення і спасіння всього людства.

У моральному досвіді людства повсякденне подвижництво є настільки ж цінним і необхідним надбанням, як і героїзм. Бувають епохи, які вимагають героїчних зусиль і актів і тримаються на них, а бувають історичні періоди, які зберігають своє моральне обличчя завдяки скромному, непомітному подвижництву. Та й повноваге моральний розвиток окремої особистості, як правило, припускає здатність поєднувати подвижництво і героїзм, переходити від одного до іншого.

Самовідданість

Самовідданість – позитивна моральна якість, що характеризує такі дії людей, які представляють собою акт самопожертви: добровільного принесення в жертву своїх інтересів, а іноді й життя заради інтересів інших людей, досягнення спільної мети в ім'я дорогих їм ідеалів. Прояв цієї якості необхідно у виняткових обставинах, коли від людини вимагається

перевищення міри своїх обов'язків, здійснюваних ним у повсякденному житті і в звичайних взаєминах між людьми, відмова від своїх законних (з точки зору даного суспільства) інтересів, аж до жертви життям. У масовому масштабі необхідність таких вчинків виникає в умовах визвольних воєн, великих суспільних перетворень. Самовідданість є рід героїчних вчинків.

1. Специфіка професійної моральності та професійної етики

Як ми вже з'ясували, моральна життя особи і суспільства відрізняється значним різноманіттям, має безліч відтінків і проявів. Із повсякденного життя не так легко втілити навіть прості норми моральності, не кажучи вже про вищі моральні цінності. Але існують ще такі види діяльності, в яких реалізація моральних принципів відрізняється підвищеною напруженістю, складністю. Зазвичай в цих видах діяльності безпосереднім об'єктом впливу є сама людина. Тому можна сказати, що професійна моральність (мораль) є конкретизація загальнолюдських принципів моралі стосовно умов діяльності даної професії. Можна говорити про специфічну моральність лікаря, священнослужителя, юриста, вчителя, керівника і т.д. Конкретні прояви професійної моральності вивчає, аналізує професійна етика.

У чому конкретно проявляється професійна моральність?

Специфіку її неважко виявити вже в самих перших її варіантах. Ось, наприклад, вимоги, які пред'являлися до лікаря вже в Стародавній Індії: "Лікар, який бажає мати успіх в практиці, повинен бути здоровий, охайний, скромний, терплячий, носити коротко обстрижену бороду, обрізані нігті, білий, надушений пахощами одяг. Мова його повинна бути тиха, приємна і заохочуюча. Він повинен володіти чистим жалісливим серцем, спокійним темпераментом, відрізнятися найбільшою впевненістю і цнотливістю, постійним прагненням робити добро". Ці вимоги медичної моральності, етики лікаря ще не застаріли і в наш час. І нині ми вимагаємо від медиків особливої охайності, делікатності, вміння підтримати людину в скрутну хвилину, граничної самовідданості в боротьбі за здоров'я, життя пацієнта.

Давній принцип "не нашкодь" діє і в наш час. У спілкуванні з хворими та їх родичами лікар повинен керуватися саме цим принципом. Заради підтримки впевненості в своїх силах медики мають моральне право прикрасити реальний стан речей, бо головне – не формальне виконання тієї чи іншої конкретної простої норми моральності, а збереження найвищої цінності – життя. Тут мимоволі згадується, що саме під час лікування людей Ісус Христос промовив:

"Субота була створена для людини, а не людина для суботи" (Тк. 2, 27). В наш час, у зв'язку з досягненнями науково-технічної революції, перед медиками встають досить складні завдання втілення вічних моральних цінностей в нові, незвичайні, невідомі раніше ситуації лікування хворих (наприклад, у зв'язку з пересадкою органів та ін).

Настільки ж давні корені має професійна моральність вчителя. Вже в Стародавній Греції було достатньо ясне уявлення про поведінку вчителя, його моральних якостей. Від нього вимагалось насамперед знання свого предмета, любові до дітей, вміння ясно викладати матеріал, суворо контролювати свою поведінку, не роздавати легко ні нагород, ні покарань. Як здасться дивним, а вже тоді була проблема пияцтва і від вчителя потрібна тверезість. Неважко уявити, наскільки ускладнилася діяльність вчителя в наш час і як важко нині реалізовувати моральні цінності в найрізноманітніших ситуаціях, у відносинах з сучасними вундеркіндами та їх батьками. Від вчителя потребують наявності особливого такту, творчості, витриманості і загальної культури. Учитель зобов'язаний усвідомлювати свою особливу роль у суспільстві. Специфіка педагогічної моральності та педагогічної етики обумовлена, насамперед, тим, що вчитель, вихователь має справу з вельми крихким, динамічним "об'єктом впливу": - з дитиною, підлітком. Звідси підвищена делікатність, підвищена тактовність, підвищена відповідальність. Педагогічна діяльність, як і багато інших видів людської діяльності, включає в себе великий заряд творчості. Але в педагогічній творчості неминучий ризик повинен бути мінімальним, бо ми маємо справу з особистістю, з

дитиною, а не з піддослідними кроликами. Прорахунок може мати досить трагічні для виховуємого наслідки. Тут також можна згадати про принцип "не нашкодь", відомого для медичної етики.

Є свої тонкощі і "хитрощі" в реалізації вищих моральних цінностей і в діяльності працівників правоохоронних органів (загострену увагу до проблеми справедливості, до виконання законів та ін), керівників у різних сферах діяльності, військовослужбовців і т.д. Причому, число професій, в діяльності представників яких виникає потреба в особливій формі втілення загальнолюдських моральних цінностей, у міру суспільного, наукового прогресу поступово розширюється. Так, наврядчи хто може претендувати на особливу етику водія (який перевозить, наприклад, цемент або дошки). Але вже доцільно говорити про зачатки професійної моралі таксиста або водія автомобіля.

Таким чином, підбиваючи підсумки, можна сказати, що професійна моральність і професійна етика допомагають конкретизувати, реалізувати моральні цінності в умовах, часом вельми складних, незвичайних, діяльності певного роду професій. Професійна етика не формує нові принципи або нові поняття моральної свідомості, вона як би "пристосовує" вже відомі принципи, поняття до специфічних сфер життєдіяльності людини. Не можна не відзначити, що професійна моральність і професійна етика (її вивчає) є важливим компонентом моральної культури.

2. Основні поняття професійної моральності

Професійна етика і професійна моральна свідомість для свого функціонування повинні мати свої специфічні поняття. Деякі з них ми зараз коротко розглянемо. Мабуть, вихідним поняттям професійної етики є поняття професійного обов'язку, в якому фіксуються досить докладно службові обов'язки вчителя і лікаря, адвоката і військовослужбовця і т.д. Саме усвідомлення свого службового обов'язку спонукає представників цілого ряду професій ставитися до своєї справи з найбільшою

відповідальністю, враховувати багато конкретних нюансів взаємин особистості і суспільства, особистості і колективу. Професійний обов'язок стимулює самовіддачу лікаря і педагога, саме в ньому знаходить конкретне вираження борг Людини. Ми можемо навести приклади, коли лікарі в ім'я порятунку хворих жертвували не тільки своїм часом, але і навіть життям, ставили на собі попередні експерименти, випробовували різні ліки. Можна навести й інші прояви значущості свідомості професійного обов'язку. Вони приводяться і в публіцистиці, художній літературі.

Слід виділити і такі поняття, як професійна честь та професійну гідність. У понятті професійна честь виражається оцінка значимості тієї чи іншої професії в житті суспільства. Усвідомлення цієї значимості дуже важливо для представників дуже багатьох професій і складає основу професійної гідності, самооцінку своєї діяльності. Професійна честь та професійна гідність взаємно доповнюють одне одного допомагають підтримувати певний, досить високий рівень моральності. Причому, в конкретних умовах тієї чи іншої професії. Так, професійна честь та професійну гідність міліціонера і лікаря будуть виражатися в різних вчинках.

Для цілого ряду професій (вчителі, юристи, керівники тощо) професійна моральність включає в себе і поняття професійної справедливості. Справедливий учитель прагне віддати належне школярам, у своїй оцінці їхньої поведінки врахувати витрачений час, зусилля, конкретні обставини. Бути справедливим не так просто. Вчителю і судді потрібно затратити багато зусиль, щоб досконально досліджувати ту чи іншу ситуацію, об'єктивні обставини. Оцінити за шаблоном, за порадою начальства - набагато легше. Але саме професійна справедливість, професійна совість і спонукає фахівця бути об'єктивним, не піддаватися тиску "згори", мафіозних груп та ін. Справедливість, звичайно, важлива і у відносинах з колегами. Подвійні, потрійні стандарти в оцінках "своїх" і "чужих", зручних і незручних руйнують і моральну свідомість самого фахівця і морально-психологічний клімат колективу.

Потреба в спілкуванні – одна з найважливіших для людини. Проте добре відомо, що контакти з одними людьми приносять нам задоволення, а з іншими – залишають гнітюче враження. Від чого це залежить? Від багатьох причин, в тому числі і від тактовності людини, тобто від його вміння загальні принципи моралі реалізувати в конкретних умовах. Тактовність дуже важлива для професій, об'єктом діяльності яких є людина. Тактичний міліціонер не змусить "тремтіти" випадкового перехожого. Тактичний вчитель не поставить підлітка (як, втім, і батьків, колегу) у незручне становище, не буде, наприклад, сам і не дозволить іншим нагадувати дитині про його горе, фізичному недоліку і т.д. Словом, можна з повною впевненістю говорити про таке поняття професійної моральності як професійний такт.

Варто, на наш погляд, виділити і деякі принципи професійної моралі.

Насамперед для будь-якої професійної етики вихідним є принцип гуманізму, тобто шанобливого ставлення, до кожної людської особистості, розуміння її неповторності, самодостатньої цінності. Принцип гуманізму протистоїть чисто утилітарному відношенню до особистості, розгляду її, головним чином, як засобу досягнення якихось інших, нехай і досить важливих, цілей. Усвідомлення цього принципу досить важливе і для керівника, і для працівника правових органів, і для вчителя, в діяльності якого даний принцип реалізується, перш за все, в любові до дітей.

З принципом гуманізму перетинається принцип оптимізму (професійного). Так, вчителю дуже складно виховувати майбутнього громадянина без світлої віри в його можливість стати повноправним членом суспільства. Без оптимізму, мабуть, ще більш важким здасться праця для співробітників різних виправних установ. Без віри в людину навряд чи і керівник може реалізовувати свої плани. Ця віра прославляє і представників різних професій (лікаря, вчителя тощо) та їх підопічним, допомагає розвинути зусилля добрий початок в людині.

Будь-яка діяльність, особливо та, яка безпосередньо спрямована на людину, повинна бути осінена, одухотворена високою ідеєю. Тому професійна етика повинна включати в себе принцип патріотизму. Очевидно, що любов до своєї Батьківщини не може поєднуватися із зневажливим ставленням до інших країн, інших народів. Якщо згадати міркування Аристотеля про золоту середину, то патріотизм можна представити як середину між двома крайнощами: між національною чванливістю і приниженістю, запобіганням перед усім іноземцям. Істинний патріотизм включає в себе конструктивне ставлення до досягнень інших народів.

Основні поняття і принципи професійної моральності утворюють її каркас, який наповнюється "плоттю і кров'ю" в різних життєвих ситуаціях.

3. Ділова етика і духовність

Російське суспільство переживає смугу реформ, вступає в ринкові відносини, і тисячі, мільйони людей в нових умовах намагаються вступити на стежу підприємництва, працювати без зовнішнього жорсткого контролю.

Успіх у підприємстві залежить від багатьох факторів, в тому числі і від уміння індивіда налагоджувати відносини з іншими, від володіння елементарної моральної культурою, етикою ділових відносин. У всьому світі ділові люди "вищого класу" вельми педантично ставляться до престижу своєї фірми, до її "морального образу". Вироблено певний кодекс поведінки бізнесмена (наприклад, вважається негідним займатися шантажем чи блефом, копіювати рекламні ролики своїх конкурентів, хулити їх продукцію тощо). Зрозуміло, не будемо ідеалізувати світ бізнесу. У ньому зустрічається різне, в тому числі і стандарти подвійної моралі. Але російський середній клас, клас підприємців, нерідко з психологією тимчасових правителів, далеко не завжди намагається слідувати правилам "гри" і пристойності. У західному світі, як наголошується в ряді засобів масової інформації, склалося враження, що російські бізнесмени не особливо обтяжені обов'язками, знанням

елементарних основ міжнародного етикету, а часом схильні до авантюр, до показної розкоші і т. д.

Проте з часом накопичений досвід робить позитивний вплив. І в світ бізнесу входять хороші манери, ази ділової етики. Це наочно проявляється у великій кількості всілякої літератури (перекладної і вітчизняної) з питань ділової етики та етикету. Але мимоволі звертає на себе увагу, що в цій літературі нерідко виникає розрив між моральними загальнолюдськими цінностями і запропонованими рекомендаціями, які, по суті, зводяться, головним чином, до технології успіху, а не до реалізації моральних принципів: "Будь чесним, порядним, бо це вигідно!" Грубий чи замаскований утилітаризм висушує романтику високої моральної проповіді, яка покликана кликати до самовідданості, до безкорисливої допомоги ближньому і т.д. Згадаймо, що мудрий Кант проголошував несумісність користі з високоморальною поведінкою, з відношенням до людини головним чином як до засобу досягнення утилітарних цілей.

Як ми вже неодноразово відзначали, моральне життя орієнтоване, в кінцевому рахунку, на втілення вищих моральних цінностей. А яка ж ціль підприємництва? Накопичення грошей, виробництво і покупка нескінченного числа яхт, лімузинів, телевізорів? Треба віддавати собі звіт в тому, що і ділова етика, націлена на начебто суто земні, горизонтальні устремління людини, повинна підписуватися цілющою вологою, яка впливає зі світу Вищих Цінностей (світських чи релігійних), пам'ятати про вище призначення людини. Саме вищі цілі дають надійні орієнтири в самих суперечливих життєвих ситуаціях, стимулюють виконання простих норм моральності. Останнє особливо актуально для російського підприємця. Російська людина, вихована великою літературою ХХ століття, за своєю природою тягнеться до сенсожиттєвих питань, обтяжена, кажучи словами С.Н. Булгакова, одвічною "хворобою совісті", "метафізичною та релігійною спрагою". У минулому було досить поширене, те що кутівшій в молоді роки купець в кінці свого

життя вкладав величезні гроші в будівництво храму (не будучи завжди глибоко віруючим), театрів, сирітських притулків, картинних галерей і т.д.

Інакше кажучи, повноцінна мораль життя будь-якої людини (у тому числі і бізнесмена) неможлива без органічного поєднання вертикальних (до вищих цінностей) і горизонтальних (повсякденних) устремлінь. Крен в ту чи іншу сторону, як свідчить багатий історичний досвід, негативно позначається на моральному житті особистості і суспільства. Найбільш типові, крайні наприклад: на одному полюсі – релігійний фанатик, зневажаючий все земне, а на іншому – марнотратник життя. У кінцевому рахунку, і той, і інший зводять до нижчої риси цінність людського життя, її моральний потенціал.

Поняття та предмет біоетики. Етичні роздуми на тему цінності життя людини, з самого початку супроводжували людство. Тематичний обсяг цієї проблематики у значній мірі збільшився завдяки швидкому прогресу біомедичних наук, який особливо ознаменував другу половину XX ст. Розшифрування геному людини, генна терапія, клонування тварин, можливість клонування людини, штучна зміна статі, екстракорпоральне запліднення, лікування з використанням ембріональної тканини, евтаназія, трансплантація органів, застосування трансгенних рослин для харчових цілей - це неповний перелік нових проблем, які потребують усвідомлення з біоетичних позицій. Цей розвиток призвів до виникнення у кінці сімдесятих років минулого століття нової галузі етики, названої *біоетикою*.

Вперше термін біоетика ввів у 1971 році американський онколог Ренсселер Поттер з метою виокремлення вчення про моральність людської поведінки з біологічно-медичної галузі та інших соціально-орієнтованих наук про життя. Ця дисципліна, за твердженням фахівців, опрацьовує методологію прийняття рішень, відповідних до соціальної, медичної, психологічної та історичної точок зору.

Біоетика - це наука, що вивчає та аналізує моральність людських дій в біологічно-медичній галузі та в охороні здоров'я, стосовно її відповідності моральним нормам і вартостям.

Біоетика, яка зараз набуває статусу прикладної науки, запроваджується як дисципліна у вищих навчальних закладах. Студенти-медики та фармацевти, лікарі-організатори вивчають загальні питання біоетики та способи вирішення проблем, а також питання *вартості* життя людини, яке починається з моменту запліднення, включаючи в собі: святість, гідність, недоторканість, відповідальність за життя людини та його охорону, адміністрацію людського життя та неморальність маніпуляції ним.

Однією з головних та гостро-актуальних тем біоетики є аборт, тому розглядається біологічний і антропологічний статуси людського ембріону. Крім питання самогубств, необхідної оборони, кари смерті, ведуться серйозні дискусії навколо евтаназії, як злочинної практики. Значна увага звертається на природні методи планування сім'ї та засудження практики вживання контрацептивних засобів. Не менш болючими і складними є питання біоетики в хірургічній практиці, зокрема при трансплантації, штучному заплідненні і, можливого клонуванні.

Безперечно, *утвердження засад біоетики* внесе відповідну частку в реалізацію заходів щодо розвитку духовності, підвищення моралі та формування здорового способу життя громадян.

Передумови виникнення біоетики та її основоположні принципи

Контекст в якому виникає біоетика, у другій половині XX століття, можна охарактеризувати різними соціальними та культурними феноменами, які назагал зводяться до трьох:

- ❖ *швидкий прогрес біомедичних наук;*

- ❖ *зростаюче усвідомлення факту існування незаперечних прав людини: як наприклад, право на справедливість, яке ґрунтується на гідності особи, ще перед тим, як бути визнаним цивільним правом;*
- ❖ *необхідність переосмислення зв'язку між людиною та зовнішнім середовищем.*

Прогрес біомедичних наук

Після Другої світової війни *біомедичний прогрес* як з теоретичної так і технологічної точки зору не зазнав зупинок у розвитку, змінюючи уяву яку людина мала сама про себе та її можливості втручання у власне тіло. Для цього необхідно переглянути певні історичні дані стосовно надзвичайного прогресу медицини:

- ❖ 1953 відкриття подвійної структури ДНК та початок розвитку *генетики*: людина досягає головного джерела своєї біологічної ідентичності;
- ❖ 1954 початок застосування *реанімаційних технологій*: змінюється процес протікання багатьох хворіб та в певній мірі змінюється межа між життям та смертю;
- ❖ 1955 перша наукова праця щодо *трансплантації нирки* (перша трансплантація людського серця відбулась у 1967): людина починає відновлювати основні частини свого власного організму та відроджуватися;
- ❖ 1959 перші вдалі та документально підтверджені спроби про *штучне запліднення тварин в пробірці* (1978 відбулось перше народження дитини заплідненої в пробірці, за допомогою технології FIVET): людині вдається втручатися в народжувальні процеси і керувати ними за власним бажанням;

- ❖ 1960 поширення експериментування (на жінках з Порторіко) контрацептивної таблетки: людині вдається розділити за власним бажанням статевість від плідності.
- ❖ 2002 сумнівна наукова сенсація про перешу клоновану людину (хоча спроби клонування тварин відбувалися значно раніше починаючи з 1993 року, однак лише у 1997 році науковий експеримент Вілмута та співпрацівників увінчався успіхом - клонування вівці Доллі).

III. Приклад тестового завдання

1. Вперше термін „етика” ввів в науковий обіг:

- а) Платон;
- б) Сократ;
- в) Аристотель;
- г) Епіктет;
- д) Сенека.

2. Основоположниками етичного релятивізму були:

- а) Сократ і Аристотель;
- б) Сенека і Епіктет;
- в) Зенон і Сенека;
- г) Протагор і Горгій;
- д) Демокріт і Епікур.

3. Основа вчення евдемонізму полягала в:

- а) оцінці духовних благ;
- б) встановленні гармонії між чеснотою та прагненням на щастя;
- в) самообмеженні плотських прагнень, задоволень;
- г) досягненні матеріальних благ;
- д) веденні аморального способу життя

4. До діаноетичних чеснот Аристотеля належать:

- а) мудрість, розсудливість, кмітливість;
- б) мужність, щедрість;
- в) врівноваженість, сором'язливість;
- г) любов, духовність;
- д) нарцисизм, егоїзм.

5. Представниками теорії розумного егоїзму були:

- а) М. Монтель, П. Бейль;
- б) Спіноза, Гельвецій;
- в) Ф. Ніцше, В. Соловйов;
- г) С. Булгаков, Н. Бердяєва;
- д) Ф. Достоевський, Л. Толстой

6. Однією з найважливіших функцій моралі є:

- а) світоглядна;

- б) пізнавальна;
- в) регулятивна;
- г) оцінювальна;
- д) виховна.

IV. Теми реферативних доповідей

1. Основні філософські течії в період Античності.
2. Моральні ідеї в культурі Давнього Єгипту.
3. Етика Давнього Вавилону, Палестини, Ірану.
4. Давньоіндійська етика.
5. Давньокитайське етичне вчення.
6. Давньогрецька та давньоримська етика.
7. Етика доби середньовіччя та Відродження.
8. Етика доби раціоналізму та просвітництва XVII – XVIII ст.
9. Етика класиків німецької філософії.
10. Соціально-етичний радикалізм.
11. Соціально-етичний лібералізм XIX – XX ст.
12. Історія формування фармацевтичної етики.
13. Генеза моралі.
14. Закономірності історичного розвитку моралі.
15. Принципи моральнісного відношення. Альтруїзм-егоїзм. Колективізм-індивідуалізм.
16. Принцип діалектичного зв'язку свободи і необхідності у феномені моральності.
17. Гносеологія моралі.

IV. Розв'яжіть ситуаційні задачі

1. До провізора аптеки після z-звіту звернувся чоловік 55 років з проханням видати йому жарознижувальний засіб, однак провізор відмовив у проханні, обґрунтувавши свою позицію тим, що аптека уже зачинена. Оцініть тактику провізора.
2. В аптеку прийшла жінка зі скаргами на біль голови і попросила поміряти артеріальний тиск. Обличчя червоно-синюшне, шкіра покрита потом. Фармацевт відмовив їй у послугі, зіславшись на велику чергу. Оцініть ситуацію.
3. В аптеку завітав чоловік з проханням роз'яснити йому дію препарату, який був виписаний йому лікарем, однак провізор відмовився надати чоловіку інформацію, зіславшись на те, що аптека – не довідкове бюро. Оцініть ситуацію.
4. До провізора звернувся чоловік з проханням замінити безрецептурний брендовий препарат більш доступним за ціною дженериком. При наявності в аптеці провізор відмовила і рекомендувала звернутися до лікаря. Оцініть ситуацію.
5. Відвідувач аптеки звернувся до провізора з проханням надати йому інструкцію до препарату «Но-шпа», який він вчора придбав у іншій аптеці. Але одразу не звернув увагу на відсутність анотації у коробці. При наявності інструкції провізор відмовила і рекомендувала звенутися до необачливого провізора, що не перевірів її наявність. Оцініть ситуацію.

V. Тестовий контроль кінцевого рівня знань

VI. Методичні вказівки до самостійної роботи студентів

Тема: Історичний розвиток моралі. Основні концепції розвитку моралі та етики

Питання для співбесіди

1. Етика в системі знань про мораль.
2. Основні етапи історичного розвитку етичної думки.
 - 2.1. Розвиток моральної рефлексії в античній філософії.
 - 2.2. Етичні переконання в епоху Середньовіччя.
 - 2.3. Етика доби Відродження.
 - 2.4. Етика доби раціоналізму.
 - 2.5. Етика західноєвропейського Просвітництва.
 - 2.6. Етика класиків німецької філософії.
 - 2.7. Соціально-етичний радикалізм.
 - 2.8. Соціально-етичний лібералізм XIX – XX ст..

Питання для самоконтролю

1. Етика – наука про мораль.
2. Основні етапи розвитку моралі
 - 2.1. Моральні ідеї в культурах Давнього Єгипту, Давнього Вавилону, Палестини, Ірану.
 - 2.2. Процес формування етики в Стародавньому Китаї та Стародавній Індії.
 - 2.3. Філософські погляди на мораль Древньої Греції і Стародавнього Риму.
 - 2.3.1. Становлення етичних ідей у Давній Греції.
 - 2.3.2. Етика Сократа.
 - 2.3.3. Етичні ідеї у філософії Платона.
 - 2.3.4. Етика Аристотеля.
 - 2.3.5. Етичні школи доби еллінізму.
 - 2.4. Розвиток моралі в епоху Середньовіччя і Відродження (V-XVI).
 - 2.4.1. Етика раннього християнства.
 - 2.4.2. Візантійська етика.
 - 2.4.3. Етика Західноєвропейського середньовіччя.

- 2.4.4. Етика гуманістів доби Відродження.
- 2.5. Епоха Нового часу (XVIII-XIX).
 - 2.5.1. Учення Гоббса про мораль.
 - 2.5.2. Етика Джона Локка.
 - 2.5.3. Етика Спінози.
 - 2.5.4. Етика Канта.
 - 2.5.5. «Науковчення» Фіхте.
 - 2.5.6. Етика свободи Шеллінга.
 - 2.5.7. Етика Гегеля.
 - 2.5.8. Евдемоністична етика Фейєрбаха.
- 2.6. Західна етична думка XX століття.
 - 2.6.1. Марксистсько-ленінська етика.
 - 2.6.2. Екзистенціалізм.
 - 2.6.3. Етична концепція прагматизму.
 - 2.6.4. Суб'єктивно-ідеалістична теорія моралі.
 - 2.6.5. Гуманістична етика Е. Фромма.
 - 2.6.6. Релігійно-філософська етика.
- 3. Історія розвитку етичної думки на Україні.
 - 3.1. Етика Київської Русі.
 - 3.2. Етична думка в Україні XVII – XVIII ст. Етика Г. Сковороди. Етика в Києво-Могилянської академії.
 - 3.3. Революційний демократизм (Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка).
- 4. Основні концепції розвитку моралі.
 - 4.1. Релігійна концепція
 - 4.2. Натуралістична концепція
 - 4.3. Соціально – історична концепція

Література

1. Агаці Е. Етика і наука // Філософ. і соціологічна думка. – 1991. - №9. – С. 59 – 71.
2. Адлер Н. Пытка психиатрией / Адлер Н., Глузман С. // Социально-психологические и медицинские аспекты жестокости. Информационный, научный журнал. - 2001. - № 1.- С. 12 - 15.
3. Антология мировой философии: В 4-х т. – М.: Мысль, 1962. – Т. 1. – Ч.1. – 576 с.
4. Аппельбаум П. С. Упущенные возможности: дееспособность и согласие при проведении исследований в психиатрии / Аппельбаум П. С. // Обзор современной психиатрии. - 1999. - Вып. 4. - С. 19 - 21.
5. Ардно Т. Проблемы философии морали. – М., 2000. – 239 с.
6. Аристотель. Никомахова етика: Соч.:В 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 53 – 293.
7. Берри К. Взаимоотношения врача и пациента // Материалы Первого Украинско-британского симпозиума по биоэтике (г.Киев, 25-29 сентября 2000 г.). - К.: Киевская медицинская академия им. П.Л. Шупика, Киевский исследовательский центр "РЕАЛ". - С. 15 - 16.
8. Берк Е. Мораль та історія // Консерватизм. – К., 1998. – С. 369 – 372.
9. Биомедицинская этика / Под ред. В. И. Покровского. - М.: Медицина, 1997. - С. 60-65.
10. Грандо А.А. Лікарська етика і медична деонтологія. - 2-е видавництво, переробл. і доп. - К.: Вища шк., 1988. – 192 с.
11. Зильбер А.П. Этика и закон в медицине критических состояний // Этюды критической медицины. - Петрозаводск, 1998. - Т. 4.-560 с.
12. Иванюшкин А. Я. Биоэтика и психиатрия / Иванюшкин А. Я. // Вопросы философии. - 1994. - №3. - С. 23.
13. Кант И. Лекции по этике. – М.: Республика, 2000. – С. 38 – 222.
14. Кодекс медицинской деонтологии. - К., Сфера.- 1998. - 164 с.
15. Кропоткин. П. Этика. – М.: Политиздат, 1991. – 250 с.

- 16.Кулиниченко В. Л. Современная медицина: трансформация парадигм теории и практики (Философско-методологический анализ). - К.: Центр практической философии. - 2001. - 240 с.
17. Лозовой В.О., Панов І.М., Стасевська О.А. та ін. Етика: Навч. посіб. – К.: Хрінком Інтер, 2007. – 224 с.
- 18.Леопольд О. Календарь песчаного графства. - М., 1980.- 216 с.
19. Матвеев В.Р. Основы медичної психології, етики і деонтології. - М.: Медицина, 1984. - 176 с.
20. Мовчан В.С. Етика: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 483 с.
21. Мур Д. Э. Природа моральной философии. – М., 1999. – 352 с.
22. Назар П.С., Віленський Ю.П. Основы медичної етики. - К.: Здоров'я, 2002. – 341 с.
23. Насінник О. А., Пиріг Л. А., Вековшиніна С. В., Кулініченко В. Л. Етичний кодекс українського лікаря. - К., 2002.
24. Наука здоровья. Этюды валеологии. - Севастополь: Лаукар, 2000.- 364 с.
25. Поттер В. Р. Биоэтика: мост в будущее. - К., 2002. - 216 с.
26. Права человека и профессиональная ответственность врача в документах международных организаций.- К.: Ассоциация психиатров Украины, 1996. - 121 с.
27. Принципы биоэтики / Биоэтика: принципы, правила, проблемы // Под ред. Юдина Б. Г. - М.: Эдиториал УРСС, 1988. - С. 5 - 22.
28. Сенека. Моральні листи до Луція. – К.: Основа, 1996. – 603 с.
29. Спіркін А.Г. Філософія. - М: Гардаріки, 1999. – 815 с.
30. Тихоненко В. А. Биоэтика: проблемы, трудности, перспективы // Вопросы философии. - 1992. - № 10. - С. 17.
31. Требования биоэтики: Медицина между надеждой и опасениями / Под ред. Ф. Бриссе-Виньо. - К.: Сфера, 1999. - 248 с.
32. Ткаченко А.А. Качество жизни //Социальная энциклопедия.- М.: Моск.гос. соц. ун-т, 2000. - С. 103 - 123.

33. Фулфорд Б. Ф. Философские основы этических стандартов в психиатрии: раскроем русскую матрешку / Фулфорд Б. Ф. // Независимый психиатрический журнал. - 1998. - Т. 11.
34. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. - М., 1992. - 200 с.
35. Appelbaum P. S. Competency to consent to research: a psychiatric overview / Appelbaum P. S., Roth L. B. // Arch. Gen. Psychiat. - 1982. - № 39. - P. 951 - 958.
36. Beauchamp T. L., Childress J. F. Principles of biomedical ethics. - N. - Y., Oxford: Oxford university press, 1994. - 546 p.
37. Beauchamp T. L. Informed consent / Medical ethics // Beauchamp T. L., R. M. Veatch. - Boston. London: Jones and Bartlett publishers, 1989. - P. 174 - 200.
38. Capron A. M. The authority of others to decide about biomedical intervention with incompetents / Who speaks for the child: the problems of proxy consent // Ed. By Gaylin W., Nacklin R. - Plenum, N.Y., 1982. - P. 115-152.
39. Macklin R. Treatment refusals: autonomy, paternalism and the "Best interest" of the patient / Macklin R. // Ethical question in brain and behavior problems and opportunities. - N.Y. - Berlin - Heidelberg - Tokyo, 1983. - P. 23 –
40. McWhinney J. R. Doctor-patient communication / McWhinney J. R. // A textbook of family medicine. - N.-Y.: Oxford university press, 1989. - 380 p.
41. Morgan M., Galnan M., Manning N. Sociological approaches to health and medicine. - London - N.-Y.: Routledge. - 1985. - 297 p.
42. Miller B. L. Autonomy and the refusal of lifesaving treatment // Hasings Center Rep. - N 11. - P. 22-28.
43. Parsons T. The sick role and the role of the physician reconsidered / Millbank Memorial Fund Quarterly: Health and Society, 1975. - № 53. - P. 257-278.
44. Parve V. Value-neutral paternalism / Studies in the history and philosophy of science. Boston studies in the philosophy of science: Kluwer academic publishers, 2001. - P. 271 - 282.

45. Robertson J. A. Organ donation by incompetents and the substituted judgement doctrine / Robertson J. A. //Columbia law review. - 1976.
46. Veatch R. M. Death, dying and the biological revolution. - N.-Y.: Vail-Ballou Press, 1978.
47. Veatch R. M. A theory of Medical ethics. - N.-Y. : Basic books, 1981.
48. Wirshing D. A., Wirshing W. C., Marder S. R. et al. Informed consent: the assessment of understanding of information / Wirshing D. A., Wirshing W. C., Marder S. R. et al. // Обзор современной психиатрии. - 1999. - Вып. 4.- С. 14-18.
49. Wenger N. K., Mattson M. E., Furberg C. D., Elinson J. //Amer. J. Cardiol. - 1984. - V. 54. - P. 908 - 913.

ЗМІСТ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №1	3
Актуальність теми	3
Навчальні цілі	4
Домашня робота студентів при підготовці до заняття	5
I. Запитання для контролю початкового рівня знань	5
II. Запитання для самоконтролю	5
Принцип «роби благо» (модель Парацельса)	10
Деонтологічна модель біоетики	12
Біоетика та її принципи	14
Професійна етика	29
Професіоналізм як моральна риса особистості	30
Види професійної етики	33
Принципи морального спілкування	61
Аскетизм	61
Егоїзм	63
Альтруїзм	67
Аморалізм	70
Імморалізм	72
Нігілізм	73
Подвижництво	75
Самовідданість	76
III. Приклад тестового завдання	87
IV. Теми реферативних доповідей	89
IV. Розв'яжіть ситуаційні задачі	89

V. Тестовий контроль кінцевого рівня знань	90
VI. Методичні вказівки до самостійної роботи студентів	90
Питання для співбесіди	91
Питання для самоконтролю.....	91
Література.....	93